

HORIZON 2040

Toekomstverkenning
rond armoede in België

INHOUDSTAFEL

Voorwoord	p. 04
01. Horizon 2040	p. 06
I. Het project	p. 06
II. De methode	p. 07
III. Zeven scenario's voor de toekomst	p. 10
02. De gezichten van armoede vandaag	p. 14
I. Niet alleen een gebrek aan geld	p. 15
II. Portretten	p. 16
03. Het debat over armoede verbreden	p. 22
I. Vertrouwen en participatie	p. 23
II. Overheid	p. 28
III. Individu en collectief	p. 33
IV. Technologie	p. 37
V. Economie, arbeidsmarkt en geld	p. 40
VI. Nabijheid	p. 43
VII. Keuzevrijheid	p. 46
04 Conclusie	p. 48

VOORWOORD

Armoede steekt op verschillende manieren de kop op. Het is een complex vraagstuk met vele dimensies; niet enkel het gebrek aan financiële middelen, maar ook het ontbreken van sociale netwerken, ongelijke kansen, verhoogde stressfactoren, Al te vaak bekijken we armoede enkel vanuit een financieel perspectief. Uit cijfers blijkt bovendien dat België armoede onvoldoende doeltreffend aanpakt. Enerzijds lopen Belgen een groter risico op armoede of sociale uitsluiting dan inwoners van onze buurlanden; anderzijds zijn de sociale overheidsuitgaven in België hoger dan het gemiddelde van onze burens.* Dit wijst op een nood aan herziening van de huidige aanpak.

De wereld van vandaag is in transitie. Ingrijpende sociaaleconomische, ecologische, technologische, politieke en culturele veranderingen volgen elkaar pijlsnel op. Deze veranderen onze samenleving fundamenteel en hebben een impact op éénieder, ook zij die achterblijven. Standpunten worden ingenomen maar een diepgaande reflectie over de wereld van morgen ontbreekt. Toch zijn het aangaan van grondige gesprekken en het voeren van essentiële debatten onontbeerlijk om te bepalen welke richting we als samenleving willen inslaan.

Daarom voerde de Koning Boudewijnstichting een toekomstverkenning uit. Dit project, Horizon 2040, maakt op een gestructureerde manier een sprong in de tijd om zo nieuwe inzichten te verwerven. We schetsen scenario's die dienen om na te denken over de kansen, risico's, uitdagingen en nieuwe vragen die de toekomst met zich mee kan brengen. Elk scenario reflecteert over hoe armoede er in de toekomst kan uitzien, waar we dus als samenleving op in moeten zetten om niemand achter te laten en hoe nieuwe kaders voor het aanpakken van armoede vorm kunnen krijgen.

Dit rapport is geenszins een eindconclusie, eerder een uitnodiging om een breed maatschappelijk debat te starten dat kan dienen als maatschappelijk contract voor de toekomst. Het is een oproep tot een gezamenlijke bezinning, met als doel het bouwen aan een rechtvaardigere en meer veerkrachtige toekomst.

De bevindingen in dit rapport zijn gebaseerd op de meningen, ervaringen en inzichten van de betrokken deelnemers. Ieder sprak in eigen naam. We willen hen hartelijk danken voor hun waardevolle bijdrage en tijd. Een volledige lijst van deelnemers vindt u in de colofon.

De Koning Boudewijnstichting

* Joel Van Cauter en Jean Hindriks, Duurzame aanpak van armoede (Brussel: Itinera Institute, 2022), p.39.

01.

HORIZON 2040

De armoede in België houdt hardnekkig aan. Vertrekkende vanuit de realiteit van mensen die bereid waren hun ervaringen, angsten, verlangens en ideeën te delen, werpt het project 'Horizon 2040' vanuit een onconventionele invalshoek een atypische blik in de toekomst. Anders dan nog eens het belang van bepaalde uitdagingen te bevestigen of de staat op te maken van armoede in België vandaag, wilden de deelnemers aan Horizon 2040 inzichten toevoegen aan wat al bestaat en nieuwe discussies stimuleren.

01.I. Het project

Armoede kent veel facetten. In een wereld die als vluchtig, onzeker, complex en ambigu wordt omschreven, veranderen grote en kleine sociale mechanismen snel en ingrijpend. Welke uitdagingen staan ons, naast die van vandaag, te wachten en wat kunnen ze betekenen voor armoede en mensen in armoede? Hoe kunnen we ons er nu al tegen wapenen en de reflectie erover voeden? Horizon 2040 blikt vooruit en wil de huidige denkaders oprekken en een brede maatschappelijke discussie met huidige en toekomstige stakeholders aanwakkeren.

Open aanpak

De ambitie van dit project is een constructieve dialoog te openen over diverse aspecten van armoede en antwoorden te zoeken op nieuwe vragen zoals: welke implicaties zullen demografische, democratische, energie- of klimaatveranderingen hebben op de aard van armoede? Horizon 2040 hanteerde daarvoor een open en niet-partijdige aanpak. Het was de bedoeling om ideologische scheidslijnen te overstijgen en ruimte te bieden aan innovatieve ideeën en open vragen.

Met oog voor de verscheidenheid in de realiteit van mensenlevens, gingen de deelnemers verder

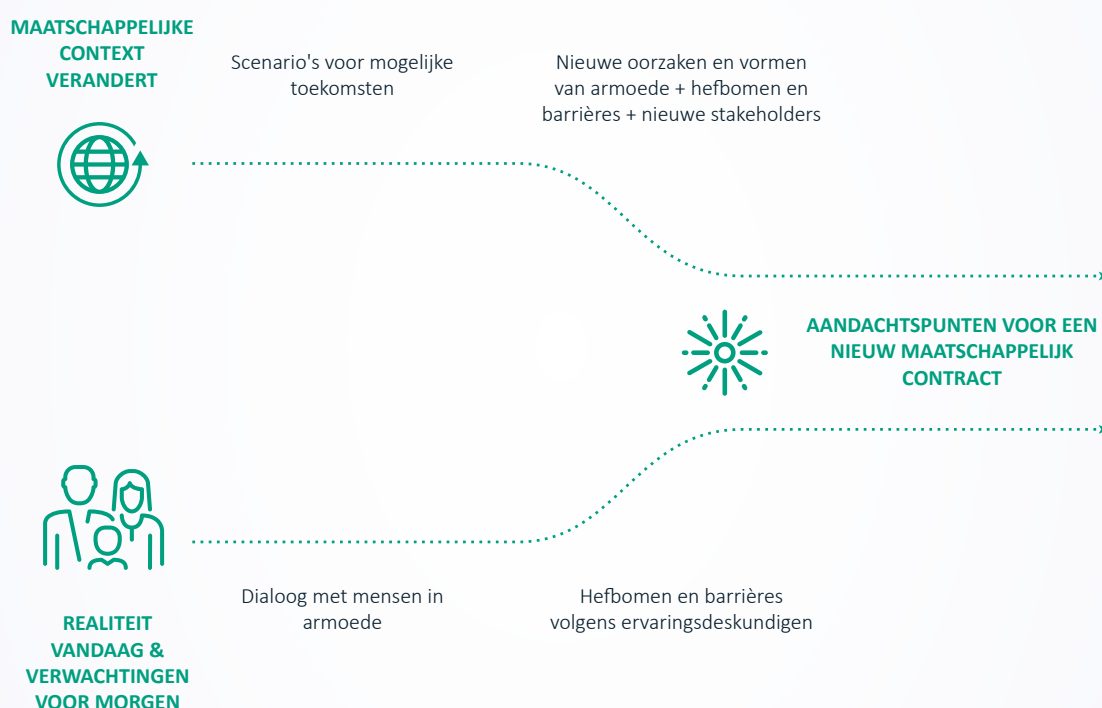
dan louter het financiële plaatje. Ook geestelijke gezondheid, toegang tot onderwijs en andere relevante factoren werden onder de loep genomen.

Doel

Het uiteindelijke streven van de deelnemers aan Horizon 2040 is te komen tot een nieuw maatschappelijk contract, dat zowel sociale, fiscale, technologische als ecologische perspectieven bevat, en uitmondt in een rechtvaardige transitie. Dit nieuwe contract zou het mogelijk maken om een economie van onderlinge afhankelijkheid en "collaborative commons", zeg maar samenwerkende gemeenschappen, op te bouwen, gebaseerd op een beter evenwicht tussen het nastreven van het gezamenlijk belang en individuele ambities.

Daartoe willen de deelnemers een dialoog op gang brengen en de deelname van alle actoren in de samenleving aanmoedigen, zonder aanspraak te maken op de 'ultieme oplossing'. Zowel overheden, eerstelijnsorganisaties, de private sector als nieuwe spelers worden uitgenodigd om het debat voort te zetten en zo nieuwe gezamenlijke oplossingen te stimuleren voor een rechtvaardigere en meer veerkrachtige toekomst.

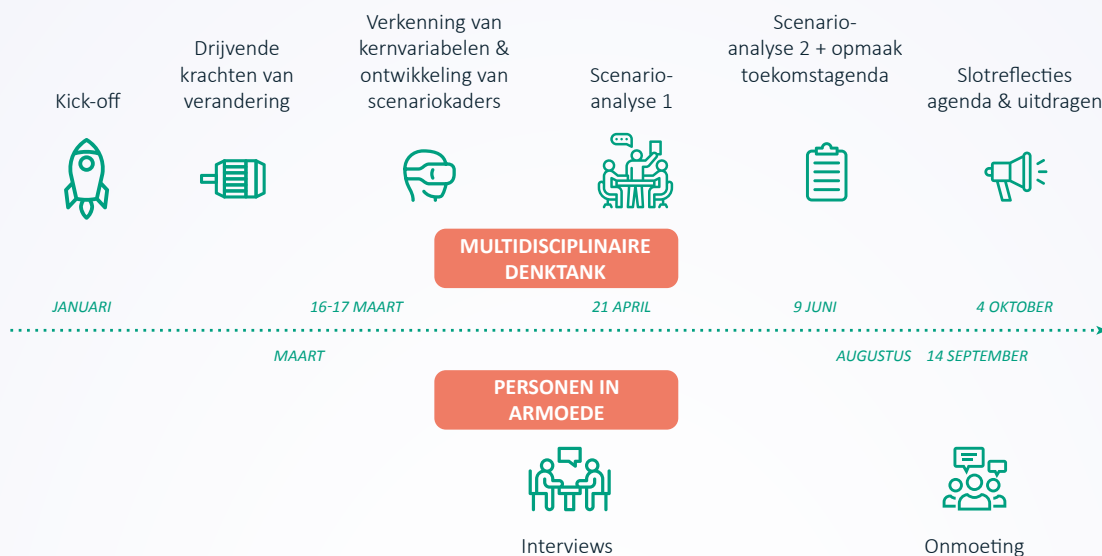
01.II. De methode

Horizon 2040 volgde twee trajecten. Het eerste traject bestond uit gesprekken en ontmoetingen met mensen die in armoede leven, een mix van mensen uit alle regio's van het land, van stad en platteland, van gender en leeftijd, en van ervaringen (zie: Gezichten van armoede vandaag pagina 14). Ze waren met 30 deelnemers en vormden de reflectiegroep van ervaringsdeskundigen. Organisaties die zich inzetten tegen armoede hielpen bij hun rekrutering. Ze werden geïnterviewd tussen maart en augustus 2023 en kwamen vervolgens op 14 september 2023 samen.

Het tweede traject werd uitgevoerd met een multidisciplinaire denktank. Die bestond uit mensen

met complementaire benaderingen en visies op basis van hun kennis en ervaring. Het zijn veelal geen armoede-experts of eerstelijnsactoren, wel mensen uit diverse domeinen die vertrouwd zijn met dit vraagstuk. Ze spraken in eigen naam. Ze kwamen tussen februari en oktober 2023 samen in vijf werksessies en onderzochten de toekomst van armoede vanuit een macroperspectief. Om de eigen visie te bestuiven ging deze groep van 15 deelnemers direct en indirect in dialoog met de reflectiegroep. Door mensen uit heel uiteenlopende domeinen en heel verscheiden expertises samen te brengen en te laten nadenken over de toekomst, wou Horizon 2040 het debat en de reflectie over armoede stimuleren en verbreden.

Deelnemers denktank

Nadia Aimé – *Specialist Cybersecurity bij Microsoft*

Emmanuel Bawin – *Algemeen Directeur van Les Petits Riens*

Emel Bergsoj – *Coördinator van de Waalse Federatie van Geestelijke Gezondheidsdiensten (FeWaSSM)*

Julien Blanchet – *Digital Sovereignty Program Lead bij Google*

Bruno Colmant – *Ph.D. (ULB, UCLouvain, Vlerick Business School) en Lid van de Koninklijke Academie van België*

Lorraine de Fierlant – *Schepen van Economische Dynamisering, Handelaars en Ondernemers, Personeelszaken in Schaarbeek*

Liesbeth Driesen – *Directeur Werkgeversdiensten bij de Brusselse Gewestelijke Dienst voor Arbeidsbemiddeling (Actiris)*

Mario Fleurinck – *Oprichter van InnoCrowd*

Majd Khalifeh – *Journalist, Documentairemaker, Publiek spreker, Media trainer, Media consultant*

Askim Kintziger – *Hoofd Diversiteit & Inclusie en Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen bij Cronos Groep, oprichter van Meraki*

Karel Lootens – *Medeoprichter en bezieler van Wooncoop*

Emmanuel Mossay – *Directeur Onderzoek & Innovatie bij EcoRes / Expert Circulaire Economie / Gastprofessor (UCLouvain - UNamur - Henallux - EPHEC)*

Florence Rizzo – *Medeoprichter en Codirecteur van SynLab*

Marianne Streef – *Voorzitter van de Waalse Federatie van Landbouw*

Els Vervloesem – *Architect, master in human settlements en doctor in stedenbouw*

In focusgroepen met mensen in armoede vertelden zij hun verhaal vanuit een micro-bril. De gesprekken verliepen in drie rondes. De eerste ronde focuste op de beleving van armoede vandaag. Hoe ervaren zij hun situatie? Wat maakt deze situatie nog moeilijker, wat zorgt voor verlichting? Welke hefboomen zien ze zelf? Wie zien ze als hun bondgenoten? In een tweede ronde boog de focusgroep zich over de bevindingen van de multidisciplinaire denktank. Op een afrondende sessie hebben we die denkoefening met een twintigtal deelnemers nog verfijnd. Wat moet er veranderen? Wat kan er verbeteren?

De multidisciplinaire denktank verkende welke vormen van armoede denkbaar zijn in de toekomst, welke risico's, maar ook welke kansen, wie arm wordt en wie er zich net aan ontworstelt, wie betrokken is bij armoedebestrijding. De groep kwam tot 16 variabelen die de toekomst in 2040 zouden kunnen bepalen. Door variabelen te combineren werkten ze zeven scenario's of werelden uit.

Hoe kwamen de scenario's tot stand?

Door variaties van variabelen te combineren, schied het panel scenario's in de vorm van 'werelden'. Elk scenario beschrijft een mogelijk toekomstpad. Alle scenario's zijn vervolgens geanalyseerd: zijn ze plausibel?; wat is hun mogelijke impact op de evolutie van armoede?; welke uitdagingen creëren ze? Voor elk scenario werden de kansen en de risico's omschreven.

Voorbeelden van variabelen

- Machtsconcentratie
- Opbouw van kennis & vaardigheden
- Inkomenspatronen
- Arbeidsmarktontwikkeling
- Spreiding & concentratie van kapitaal
- Evolutie van democratische waarden
- Participatiegraad van burgers
- Gezondheids- en ziektepatronen
- Toegang tot diensten
- Gebruik van de ruimte
- Technologische geletterdheid
- Rol en positie van AI
- Sociale cohesie
- Robotisering en automatisering
- Geografische spreiding/geografische inbedding
- Dominante beleidsniveau/schaal

01.III. Zeven scenario's voor de toekomst

Bij het uittekenen van zeven mogelijke paden naar de toekomst, werd nagedacht over (nieuwe) vormen van armoede. De denktank gebruikte de scenario's om de implicaties van armoede in deze zeven werelden beter te begrijpen, na te gaan hoe op deze ontwikkelingen kan worden geanticipeerd en een genuanceerde visie op toekomstige uitdagingen en kansen te vormen.

Brand International

In het scenario van Brand International trekt de overheid zich terug en zijn veel publieke diensten geprivatiseerd. Kapitaal en macht concentreren zich bij een kleine elite van 'selfmade' vrouwen en mannen: rijken worden steeds rijker terwijl de armen achterblijven. In een wereld die voortdurend verandert, verliezen diploma's hun belang. Op de arbeidsmarkt woedt hevige concurrentie. Automatisering en robotisering doen veel traditionele banen verdwijnen. Zij zonder technologische vaardigheden of toegang tot digitale hulpmiddelen hebben minder kans op economische vooruitgang en blijven vaak gevangen in armoede. De groene economie biedt kansen, net als de privatisering van gezondheidszorg, onderwijs en veiligheid, maar wie een goede baan wil, moet daar veel voor over hebben. Wie zijn talent niet kan ontwikkelen, dreigt in de rand van de samenleving te belanden. De digitale en de economische kloof versterken elkaar en doet een cyclus van achterstelling ontstaan.

Globutopia

De schaal van de uitdagingen leidt tot sterke supranationale organisaties die mondiale vraagstukken zoals migratie, klimaatverandering en de regulering van nieuwe technologieën aanpakken. België heeft zich in deze wereld van Globutopia ontwikkeld tot een relatief inclusieve samenleving die diversiteit ziet als een troef. Een universeel basisinkomen is het voorwerp van levendig debat, met de mogelijkheid om dat inkomen aan te vullen met bijdragen aan de samenleving of het milieu. Onderwijs is gratis, er zijn inspanningen om mensen om te scholen. De overheid investeert in duurzame basisinfrastructuur, lokale zorgcentra spelen in op de behoeften van buurten. Maar de effectiviteit van al deze voorzieningen varieert en ongelijkheid belemmert kansen. Een eerlijke transitie naar een klimaatvriendelijke economie garanderen voor iedereen blijft een uitdaging want voor velen verloopt de overgang te snel.

Phoenix

In deze wereld heeft de Europese Unie de bovenhand op nationale regeringen. Om de mogelijke kloof met burgers te verkleinen wordt een beroep gedaan op lokale en Europese burgerpanels. De Europese cohesie groeit. Onderwijs is de sleutel in dit Phoenix-scenario. De beste onderwijspraktijken uit heel Europa, gestoeld op doorgedreven digitale geletterdheid, worden samengebracht in een performant eenheidsmodel. Basis- en secundair onderwijs zijn gratis, met begeleiding op maat van een buddy die thuis is in Artificiële Intelligentie (AI). Nadien sprokkelt iedereen credits, op basis van studies, betaalde stages of ervaring op de werkvloer. Werkgevers staren zich daardoor niet langer blind op diploma's. De hoogtechnologische gezondheidszorg is toegankelijk voor iedereen. Armoede wordt in Phoenix de uitzondering. Iedereen krijgt immers een pakket credits voor de basisbehoeften. Zijn de credits op, dan kan je er bijverdienen door een positieve bijdrage te leveren aan de maatschappij of door kennis te delen.

Drive

In het Drive-scenario onderscheidt de overheid zich door haar vastberadenheid en haar langetermijnvisie die scherpe keuzes doet maken. Volle aandacht gaat naar de klimaaturgentie. Zowel in het onderwijs als op de arbeidsmarkt groeien groene opleidingen en banen, terwijl andere paden worden dichtgegooid. De belastingdruk verschuift van arbeid naar sociale- en milieulast. De overheid investeert op grote schaal in duurzame infrastructuur en circulaire woonwijken, en ook daar dwingen beleidsmaatregelen burgers in één marsrichting. Mobiliteitscredits* belonen duurzame keuzes, er wordt ingezet op preventieve zorg. In de Drive-wereld is basiszorg overigens gratis en is een universeel basisinkomen bedongen. Technologie staat ten dienste van mensen, niet omgekeerd. Armoedebestrijding is een prioriteit, met een minimumerfenis voor elke pasgeborene, gefinancierd met progressieve belastingen, housing first om dakloosheid te bannen, gratis kinderopvang, en gezonde en gratis schoolmaaltijden.

Civica

Op basis van gedeelde uitdagingen en gedeelde waarden ontstaan clusters van gemeenschappen waar solidariteit, kennisuitwisseling en dienstverlening centraal staan. De invloed van multinationals taant in Civica, ten voordele van kmo's en coöperaties. Werknemers worden mede-eigenaar van bedrijven. Burgers zijn sterk betrokken bij politieke en gemeenschapsprojecten, met burgerpanels, grassrootsorganisaties en lokale sociale initiatieven in de voorhoede. Wie ziek valt, staat niet alleen, de gemeenschap helpt tegenslagen op te vangen. Dit gemeenschapsdenken wordt doorgetrokken in wonen, met cohousing en woongemeenschappen gericht op kwaliteit en renovatie; huurprijzen krijgen een plafond. Toch blijft armoede in de Civica-wereld een feit: in clusters die het minder goed doen, bij mensen die de middelen niet hebben voor goederen of diensten die niet geruild of gedeeld kunnen worden, en bij mensen zonder netwerk die in deze gemeenschapsgerichte wereld verloren lopen.

Intramuros

In de Intramuros-wereld zaait een populistisch regime verdeeldheid en zet groepen tegen elkaar op. Minderheden waaronder LGBTQ+, immigranten of mensen met een beperking zijn de zondebok. De grenzen zijn dicht, van de Europese Unie is afstand genomen. Inkomen halen burgers uit arbeid, met bonussen voor maatschappelijke bijdragen zoals kinderopvang of zorg voor ouderen. De overheid in Intramuros gebruikt deze gemeenschapsdienst vooral als een controle-middel en een manier om te besparen, niet om de sociale cohesie te bevorderen. De toegang tot basisdienstverlening staat daardoor onder druk. De overheid zet technologie vooral in voor ingrijpende surveillance. Bedrijven trekken weg uit Intramuros omdat de overheid met haar beleid het wantrouwen aanwakkert. Wie arm of rijk is, hangt af van de nabijheid met het regime. Zo is (private) dienstverlening vooral bestemd voor wie loyaal is. De rest moet eigen informele kanalen voor solidariteit organiseren.

Polaris

In Polaris leven verschillende gemeenschappen in hun eigen bubbel. Solidariteit is beperkt tot de eigen kring. Gezondheidszorg, onderwijs, een sociaal vangnet: voorzieningen zijn per gemeenschap georganiseerd, vaak door private spelers. Behoor je tot een minder bevoorrechte gemeenschap, dan moet je het stellen met povere dienstverlening. Werken – vaak meerdere waardeloze jobs tegelijk – volstaat niet om rond te komen, prijsschommelingen voor basisgoederen gijzelen gezinnen. De middenklasse smelt weg. Onderwijs is al lang geen sociale lift meer en laat jongeren aan hun lot over. Vele gezinnen in Polaris voeren een dagelijkse strijd tegen armoede. Met de toenemende kloof lopen ook de spanningen op en worden conflicten onvermijdelijk. Bovendien criminaliseren de overheid en private partijen vaak mensen in armoede. Enige sprankel hoop: technologie lijkt een uitweg te bieden naar een betere toekomst.

02

DE GEZICHTEN VAN ARMOEDE VANDAAG

De afgelopen jaren toonden opeenvolgende schokken - de coronapandemie, de energie- en levensduurtecrisis - aan hoe snel mensen die meenden de voeten stevig in de middenklasse te hebben, tegen de armoedegrens botsen zodra ze tegenvallers te verwerken krijgen. Eenmalige gebeurtenissen zoals een burn-out, een ontslag, een scheiding kunnen een neerwaartse spiraal inzetten, waaruit het moeilijk naar boven krabbelen is. Een crisis doet dan de rest. Dat doet misschien ook met andere ogen kijken naar wie al langer, sommigen al heel hun leven, met schaarste leeft. Wie zijn de mensen in armoede in België vandaag?

02.1. Niet alleen een gebrek aan geld

In de Verenigde Staten loopt een experiment 'Baby's First Years': alleenstaande moeders van jonge kinderen tot vier jaar krijgen na de geboorte maandelijks 300 euro, zonder voorwaarden hoe ze dat geld moeten besteden. Uit de voorlopige resultaten blijkt evenwel dat al na één jaar snellere hersenactiviteit te zien is bij de kinderen. Het stressniveau in het gezin daalt, moeders investeren het extra geld vaak in boekjes en speelgoed die hun interactie met hun kinderen prikkelen. In Nederland loopt een soortgelijk onderzoek door het lectoraat Armoede Interventies van de Hogeschool Amsterdam. In Canada toonden onderzoekers aan dat door een grote som geld te geven, in één keer en zonder voorwaarden, mensen die dak- of thuisloos zijn binnen het jaar hun levensomstandigheden kunnen omgooien. Dankzij deze aanpak kon 520 euro per belastingbetaler bespaard worden, omdat daklozen sneller vertrokken uit opvangplaatsen, die dan weer vrijkwamen om andere mensen van de straat te helpen.

Toch bleek uit de focusgesprekken van het Horizon 2040-traject dat armoede niet alléén een gebrek aan geld is. Hoe verklaar je anders dat jonge werklozen die afhaken tijdens een opleiding en daarover uitleg moeten geven bij een arbeidsbemiddelaar, niet opdagen en meteen (een deel van) hun uitkering verliezen?

Ook een gebrek aan keuze

Olivier De Schutter, speciale VN-rapporteur voor extreme armoede en mensenrechten, definieert "moderne armoede" als "het onvermogen van de armste huishoudens om het algemene consumptieniveau te volgen en te beantwoorden aan de maatschappelijke verwachtingen die daaruit voortvloeien. Ze wordt ook gekenmerkt door de afwezigheid van deelname aan de besluitvorming en aan het maatschappelijk, sociaal en cultureel leven van een land".

Armoede is ook gebrek aan keuze, de pijn van onzichtbaar zijn – "armoede heeft geen gezicht" –, de druk van vooroordelen en labels, de angst om hulp te vragen, de schrik voor nieuwe vernederingen, het wegvallen van sociale relaties. Het is het gebrek aan mentale ruimte, die wordt weggevreten door schaarste. Het is geen toegang hebben tot kennis die anderen hebben. Het is minder kansen hebben om deel te nemen aan het culturele en maatschappelijke leven.

Ze hebben het gevoel dat ze de schuld krijgen voor hun situatie, dat er weinig begrip is, dat andere mensen niet beseffen wat het betekent om te moeten leven met schaarste, elke dag, en dat ze niet willen luisteren wanneer ze dat proberen uit te leggen. Dit duwt hen nog dieper in het isolement. Ze vinden dat hun creativiteit, hun solidariteit, hun zelfredzaamheid, de veerkracht waarmee ze overeind blijven, niet gezien worden.

Een ander gemeenschappelijk punt is het gebrek aan hulp en ondersteuning dat ze ervaren, de vele drempels waar ze over struikelen, de vele regeltjes en procedures en papieren die snelle hulp verhinderen, de mismatch tussen wat aangeboden wordt en wat ze nodig hebben, het moeten smeken om dingen waar ze recht op hebben. Ze hebben te weinig toegang tot kennis en informatie. Ze lijden onder administratieve nonchalance, zoals leefgeld dat systematisch te laat wordt betaald, hoewel ze aan het eind van de week op zwart zaad leven.

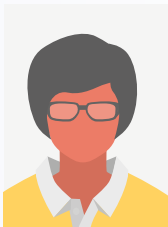
Wat helpt, is die ene persoon of organisatie die er was op een scharniermoment. Die ene sociaal assistente die de tijd vond om hun dossier wat grondiger te bekijken, en die een potje geld vond waardoor ze niet dieper wegzakten maar het elke maand wat makkelijker werd. Of die ene lokale organisatie die naast hen bleef staan, jarenlang, tot ze uit de schulden waren en opnieuw konden beginnen leven. Empathische en nabije hulpverleners en diensten die wel samen met hen, op gelijke voet, naar oplossingen zochten.

Wat helpt, is weten dat ze meetellen. Het eigen vrijwilligerswerk of het 'kleine helpen', die hun het gevoel geven nuttig te zijn voor anderen, erbij te horen. Ontmoetingen met lotgenoten of met medeburgers, netwerken van mensen die willen meedenken of even een schouder bieden om op uit te huilen. En wat ook helpt, voor wie kinderen heeft, is de gedachte aan hun gezin, al is dat soms ook een tweesnijdend zwaard. Er is voort-

durend de bezorgdheid over pesten op school, de lage verwachtingen van sommige leraars, te weinig kansen, de betaalbaarheid van opleidingen, de corrosie die schaamte veroorzaakt. Maar er is ook de motor van de hoop dat ze door elke dag te blijven vechten hun kinderen hetzelfde lot kunnen besparen. Dat en veel meer leest u allemaal in de onderstaande portretten.

02.II. Portretten

De portretten hieronder zijn allemaal afkomstig van interviews met dertig mensen die leven in armoede. Elke persoon heeft een eigen verhaal. Toch delen ze ervaringen. De interviewers hebben echter de vrijheid genomen om sommige verhalen te combineren en sommige voornamen te wijzigen, wanneer dat nodig was om te voldoen aan het verzoek om anonimiteit.

Naomi (21), opgegroeid in een jeugdvoorziening

“Ik moet een droom hebben. Dromen helpt. Zonder zou ik het niet volhouden.”

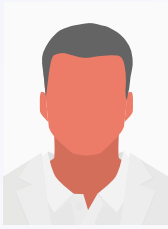
Toen Naomi zestien was, vertrok haar moeder met de noorderzon. Ze kreeg een bed in een jeugdvoorziening, ondertussen woont ze met begeleiding in een studiotje. Zodra ze achttien werd, klopten deurwaarders aan voor medische rekeningen die haar moeder nooit betaald had. Naomi wil geen schulden, ze weet hoe die, als een molensteen, een leven doen zinken. Met haar studentenbaantje en haar leefloon betaalde ze die zo snel mogelijk af.

In haar chaotische jeugd was school een bijgedachte. Ze probeert nu haar diploma middelbaar onderwijs te behalen in het volwassenenonderwijs. Ze gelooft er niet in. Wel in het belang van onderwijs, niet in “het systeem”, dat haar te vaak in de steek liet. “Veel mensen die uit onze situatie komen zijn dat niet gewend, hele dagen op school zitten”, zegt ze. Ze is slim en gedreven, ze

zette vrijetijdsprojecten op voor haar leefgroep. Maar zelf voelt ze zich aan haar lot overgelaten.

Als ze naar de toekomst kijkt, ziet ze niets. Ze merkt hoe haar leeftijdsgenoten in de overgang naar de prille volwassenheid bijgestaan worden door hun ouders, bij wie ze terecht kunnen voor advies en informatie. Ze heeft het gevoel dat ze alleen is met haar problemen, omdat ze niet op haar ouders kan rekenen. *“Niemand zegt welke de mogelijkheden zijn, je moet het zelf maar vinden”*, zegt ze.

Naomi voelt weinig ruimte om fouten te maken. Als ze hulp vraagt, krijgt ze te horen dat het “hun job niet is”. Of ze voelt zich onder druk gezet om te doen wat zij zeggen, “alsof ze robotjes willen creëren”. In de jeugdzorg opgroeien, dat is leven in strakke kaders, zegt ze. Maar zodra je 18 bent, moet je voor jezelf denken, terwijl je dat niet geleerd hebt. “Ze smijten je in het diepe, maar je hebt tijd nodig om te kunnen groeien”, zegt ze. Wat helpt zijn mensen die samen met haar die tijd nemen om te zoeken waar ze vastloopt, en welke mogelijke uitwegen er zijn.

**Amir (30),
gevlucht uit Afghanistan**

“Ik mag dan een universitair zijn, hier is mijn diploma geen knip waard.”

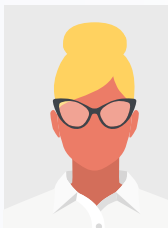
Amir was in Afghanistan als vertaler aan de slag, toen de Taliban de macht heroverde. Hij sloeg op de vlucht. Na een lange omzwerving belandde hij in België waar hij asiel aanvraagde. Hij wacht al twee jaar op antwoord, ondertussen woont hij in een opvangcentrum. De onzekerheid is dodelijk.

Hij is elke dag drie uur onderweg met de bus om te werken voor een bouwbedrijf. Met zijn diploma van vertaler is hij hier op dit moment niets. Zijn vrouw en zijn kinderen zijn in Afghanistan ach-

tergebleven, hij hoopt om hier met hen herenigd te worden. Het gemis neemt veel mentale bandbreedte in beslag.

De rest gaat op aan het ontcijferen van een samenleving waarin alles vreemd is. Wat hij mist is ondersteuning en dan vooral ondersteuning op maat. Je kan wel de weg gewezen worden naar een OCMW of een andere dienst die kan helpen met de bergen papierwerk. Maar hij heeft ook nood aan iemand die hem de onuitgesproken regels van een leven hier bijbrengt.

Amir snakt bovendien naar psychologische hulp, maar die is te duur. De vlucht uit Afghanistan, en de gevaarlijke reis tot in België zadelden hem op met posttraumatische stress. De mentale energie die hij nodig heeft om zich boven de armoedegrens uit te werken, ontbreekt.

**Geneviève (54),
universitair geschoold**

“Via Facebook vind ik mensen die marketingadvies zoeken. In ruil vullen ze mijn koelkast.”

Ze had nooit gedacht dat ze dit leven zou leiden. Een middenklassenjeugd, een masterdiploma in communicatie, een comfortabel leven. Tot ze na de scheiding in haar eentje vier kinderen moest zien groot te brengen. Ze ging in één klap van rijk naar arm. Met haar indrukwekkend cv was ze geknipt voor een managementfunctie, maar bij elke sollicitatie deden twijfels over de combinatie van werk en gezin haar, als solomoeder, de das om. Het werd telkens een man.

Bij het OCMW botste ze op een muur. Toen het water werd afgesloten en ze met vier kleine kinderen moest zien te leven in een huis waar ze hen niet kon wassen of het toilet doorspoelen, trok ze naar het OCMW voor een lening van 700 euro. Het antwoord van de ambtenaar? “Mevrouw, waarom komt u met dat diploma bij ons geld halen?”

Vijf jaar geleden kreeg Geneviève ook nog eens een degeneratieve ziekte. Ze trekt een invaliditeitsuitkering, maar ze zoekt zelf manieren om extra geld in het laatje te brengen. Via sociale media vindt ze mensen die marketingadvies of een andere dienst zoeken in ruil voor boodschappen, of benzine voor de wagen. Zo is er altijd geld voor het internet en voor de huur. *“Een dak boven het hoofd en een venster op de wereld zijn voor mij het belangrijkste.”*

Het werkt beter voor haar dan aanschuiven bij een sociale kruidenier, een *“vernederende”* ervaring, volgens haar. Ze wil ook nuttig zijn, op haar tempo. Betekenis vinden. Ze werd daarom vrijwilliger, daarna beheerder van een ‘solidaire koelkast’, waar mensen ongebruikte voedingswaren achterlaten voor wie ze nodig heeft.

Leven met te weinig, dat is elke dag bekijken welke brandjes eerst moeten geblust worden. Ze leerde vooral op zichzelf en op vrienden te rekenen. *“Mensen moeten weer leren om elkaar te helpen, te ruilen, samen in groepjes hun plan te trekken. Met werken kom je er vaak niet meer. En op de overheid kunnen we niet meer rekenen. Maar wie veerkracht heeft, die redt het wel.”*

**Lorenzo (75),
gepensioneerd**

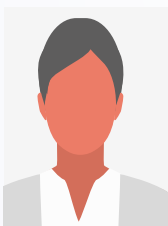
“Er zullen altijd mensen zijn met meer dan jij, maar ook met minder.”

Vierenveertig jaar heeft hij gewerkt, elke dag, vanaf het moment dat hij vanuit Italië in België toekwam. Voor een pensioen van 1.200 euro per maand. Hij heeft gelukkig een sociale woning, zodat de huur een niet al te grote hap uit zijn budget neemt.

“Ik tel elke dag hoeveel ik nog heb. Ik had eerst recht op voedselhulp maar dat ben ik weer kwijt omdat ik plots maandelijks 20 euro boven de limiet zat. Ik zorg er altijd voor dat mijn rekeningen eerst betaald zijn. Ook al moet ik daarvoor een paar dagen alleen boterhammen eten.”

Het zou niet mogen afhangen van één persoon, maar toch was het één hulpverlener die met één pennentrek een verschil van 300 euro per maand maakte. Toen hij net met pensioen was, kreeg hij immers 900 euro. Een maatschappelijk werkster die in zijn dossier dook, stelde vast dat de pensioendienst het aantal gewerkte jaren geteld had vanaf zijn 18de. Lorenzo begon te werken op zijn 14de.

Zijn vrouw verloor hij 22 jaar geleden. Aan zijn zes kinderen vraagt hij geen hulp. Hij wil hen niet tot last zijn. Hij heeft geleerd alleen op zichzelf te vertrouwen en met weinig tevreden te zijn. *“Er zullen altijd mensen zijn die meer hebben en die nog niet tevreden zijn. Maar er zijn ook mensen met minder. Hoe dieper je in de problemen zit, hoe meer je waardeert wat je hebt. Dat beseffen, dat maakt je rijk.”*

**Marie (42), als kind
opgegroeid in armoede**

“Ik wil een hulpverlener die zegt: ‘hoe gaan we dat aanpakken’, die dat met mij bespreekt, en die dan samen die stappen zet.”

Veerkracht, dat is niet alleen je een weg vechten uit de armoede. Veerkracht is ook elke dag standhouden, elke dag uit bed komen, ondanks de dagelijkse moeilijkheden. Marie is zelf opgegroeid in armoede en moet nu, als moeder in een nieuw samengesteld gezin met vijf kinderen, ook elke dag rekenen, tellen, afwegen.

Ze heeft een collectieve schuldenregeling en krijgt voor een huishouden van zeven personen 200 euro leefgeld voor alle huishoudelijke kosten. Boodschappen doen is een voltijdse bezigheid, over en weer tussen alle winkels waar kortingen en promoties zijn om het goedkoopste te vinden. Vaker wel dan niet komt het leefgeld te laat, zodat ze op maandag niet naar de markt kan voor goedkopere inkoop.

Ze leeft van een ziekte-uitkering, net als haar man. Op haar twaalfde werd ze aan de deur gezet door haar moeder, ze heeft op straat geleefd. Een leven in armoede eist vaak ook een fysieke tol. Burn-out, rug kapot. Ze woont in een huurwoning waar de keuken overstromt als ze de boiler aanzetten, en waar het tocht. Bij koud weer slapen ze met kleren aan en twee donsdekens.

Marie heeft het gevoel dat ze bedonderd wordt. Door de huisbaas, door de overheid, door hulpverleners. *“Mensen in armoede kennen hun rechten niet. Ze houden je dom.”* Hulpverleners ziet ze niet als bondgenoten, maar als mensen die oordelen over hoe zij het aanpakt. *“Als ik tegen hen zeg wat er misloopt met mijn gasten, komen ze hen dan afpakken? Die schrik heb ik constant.”*

Haar grootste wens: iemand die haar ondersteunt. Ze heeft het gevoel alleen te staan. Sinds de dood van haar grootvader heeft ze geen hulp meer van familie, ze heeft geen netwerk om op terug te vallen. Ze wil een hulpverlener die zegt: kijk, hoe gaan we dat nu aanpakken, die dat samen met haar bespreekt, en die dan samen met haar die stappen zet.

Voor haar kinderen cijfert ze zichzelf weg. *“Als ik moet kiezen tussen eten voor mijn gasten of voor mij, dan weet ik het wel”*, zegt ze. Geven wat ze kan missen, zorgen voor extraatjes. Zo probeert ze haar kinderen te behoeden voor pesten op school, zelfs door leraars. *“Je krijgt sneller een stempel: arm is dom”*, zegt ze. Haar kinderen mogen de opleiding kiezen die ze willen, *“ik zie wel hoe ik dat betaal”*. Worden wie je wil worden mag niet alleen zijn voor mensen met geld, vindt ze.

Ze kent de mensen in armoede die alleen buiten-

komen om naar de voedselbank of naar de winkel te gaan, en die verder thuisblijven, rolluiken naar beneden, deur op slot. *“De eenzaamheid van armoede is een diep, zwart gat. Als je een paar keer gehoord hebt dat het je eigen schuld is, dan ga je dat geloven. Maar als je geen armoede hebt meegemaakt, ga je dat nooit verstaan.”*

Alleen op het voetbalveld bloeit Marie open. Ze is afgevaardigde bij de club waar haar zonen voetballen. Daar voelt ze de controle en het respect die ze elders in haar leven niet ervaart. Daar wordt er naar haar geluisterd.

**Kenzo (34),
ex-verslaafde**

“Tegen dat ik door had wat ik aan het doen was, was het te laat en was alles weg.”

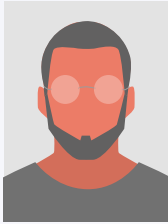
Kenzo weet dat hij het verknoeid heeft. Zo zegt hij het toch zelf. Hij vindt dat hij zijn verslaving aan drank en drugs alleen aan zichzelf te wijten heeft. Hij had immers een baan in de horeca, geld dat binnenkwam. Maar dan: foute vrienden, foute keuzes. Hij is alles kwijt. Hij probeert opnieuw te beginnen, van nul.

Wonen doet hij in een kamer van vier op drie. Hij heeft een ziekte-uitkering omdat hij tijdelijk arbeidsongeschikt is door de gevolgen van zijn verslaving. *“Ik wil weer gaan werken, maar het lukt nog niet”*, zegt hij. Hij staat onder budgetbeheer, een maatschappelijk werker van het OCMW ontvangt zijn inkomsten en betaalt de vaste rekeningen en de schulden.

De hoepels waar je doorheen moet springen om hulp te vinden, ze doen Kenzo de muren op kruipen van frustratie. Het botst geregeld met de maatschappelijk werker. Kenzo heeft het gevoel dat ze op hem neerkijkt. *“Amai, zoveel schulden”, zei ze toen ze me de eerste keer zag. ‘Gij hebt twee auto’s op de koer staan en ge hebt een hypotheek’, antwoordde ik. ‘Zijn we dan zo verschillend?’”*

Om toch iets omhanden te hebben is hij vrijwilliger bij een voedselbank. *“Toen ik hier voor het eerst kwam, vond ik het zo geweldig dat dit bestaat, dat ik me heb opgegeven als vrijwilliger. Ik wil iets terugdoen.”*

**Dirk (56),
thuisloos**

“Het steekt, als volwassene voor elke uitgave moeten be- delen bij het OCMW.”

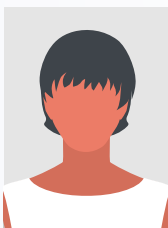
Dirk woont in een kamertje bij een vriend. Veel valt er niet te doen, op een stoel zitten en naar de bomen kijken. Maar het is een dak boven het hoofd. Het is al een stap verder dan de straat. De vrienden die hij daar had, heeft hij achter zich gelaten. Ze weten niet waar hij nu verblijft. Hij is bang om te hervallen.

Het liep fout na de dood van zijn vriendin, twaalf jaar geleden. Het verdriet was te groot. Hij verloor zich in drank. Hij trok in bij zijn moeder, maar toen zij stierf, belandde hij op straat, met een schul-

denberg van 18.000 euro. Toen ook zijn tas met zijn identiteitskaart gestolen werd, had hij het gevoel niet meer te bestaan. *“Zodra de gemeente je schrap, ben je niets meer”*, zegt hij.

Samen met het OCMW en zijn bewindvoerder probeert hij nu alles opnieuw in orde te brengen. Voor elke uitgave – een paar schoenen, een nieuwe broek – moet hij toestemming vragen. Het steekt, als volwassen man. Toch is hij ook bang voor de dag waarop hij weer zelf zijn geld zal moeten beheren, bang dat hij opnieuw in de problemen zal geraken.

Werken zit er niet meer in, hij krijgt nu een invalideitsuitkering. Hij staat ook op de wachtlijst voor een sociale woning. Vorige week kreeg hij nog een brief in de bus van de huisvestingsmaatschappij. Hij staat op de 153ste plek.

Naima (45), in de schulden na een echtscheiding

“Het is een vicieuze cirkel. Je hebt geen geld en je kan niet werken. Je krijg de rekeningen niet betaald, maar de stress maakt je nog zieker en je kan nog minder.”

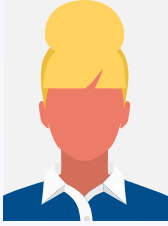
Naima, een verpleegkundige, had het goed tot aan haar echtscheiding. Ze werkte twee jobs – zij was de kostwinner. Ze hadden een eigen huis. Maar na de breuk ging het van kwaad naar erger. Ze stond alleen in voor de kinderen. Ze crashte. Werken ging niet meer, maar ze moest onderhoudsgeld betalen voor haar ex. De schulden stapelden zich op.

Het OCMW zei dat ze niet konden helpen. Ze had toch twee jobs gehad, dat kon ze toch opnieuw?

Voor de burn-out en de chronische gezondheidsproblemen ervaarde ze geen begrip. De tegemoetkomingen waar ze recht op had, kreeg ze alleen als ze het OCMW daar eerst zelf op wees. *“Dat zijn soms kleine dingen. Maar die kleine dingen maken het verschil op termijn.”*

Drie jaar geleden leerde ze Bert kennen. Ze woont nu met haar kinderen bij hem. Door de kosten te delen kon ze de schulden beginnen af te betalen. Over vijf jaar zal ze haar schuld volledig ingelost hebben, al moet ze nog een tijdlang 550 euro per maand aan haar ex-man betalen.

“Je moet een toekomstperspectief hebben, je moet naar iets kunnen toewerken. Het is nu nog vijf jaar. Dat zal moeilijk zijn, maar daarna is alles betaald. Dat is anders dan opgroeien en leven in armoede, dat hoor ik van mensen die al heel hun leven arm zijn. Waar is je perspectief dan?”

Ingrid (32), slachtoffer van partnergeweld

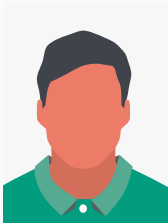
“Je wordt creatiever in het vinden van oplossingen.”

Ingrid studeert orthopedagogie. Om haar drie kinderen ook met daden duidelijk te maken dat school belangrijk is. Tot een paar jaar geleden had ze geen zorgen. Geen financiële zorgen. Het geweld van haar man en het effect daarvan op hun kinderen, daar lag ze wel wakker van. Ze ging weg, maar ze moet het nu tijdelijk redden met een uitkering.

Alimentatie int ze via DAVO, de Dienst voor Alimentatievorderingen, voor de andere kosten voor de kinderen draait ze alleen op. Haar ex-partner weigert te betalen. Een deurwaarder inschakelen voor elke rekening is te duur.

Ze draait elke eurocent om en slaagt er zo in om alles betaald te krijgen. *“Je wordt creatiever in het vinden van oplossingen. Je kan niet tegen je kind zeggen: ik kan dat niet betalen dus we vieren je verjaardag niet. Dus je zoekt en vergelijk urenlang en je spaart elke cent tot je een feestje kan organiseren. Schouderklop voor mezelf, maar het kost heel veel moeite. En zo is dat voor alles.”*

Het is kiezen en behelpen. Haar kinderen dragen de sporen van het geweld dat ze thuis gezien hebben en zouden best een psycholoog zien. Maar een sessie kost 85 euro, per keer, per kind. Soms slikt ze haar trots in en leent ze een beetje van familie. Bij het OCMW kon ze niet terecht. *“Als je de schulden opstapelt, helpen ze. Maar als je net rondkomt, dwingen ze je om elke buffer op te gebruiken. En dan kom je bij een volgende factuur in de problemen.”*

Khalid, (61), chronisch ziek

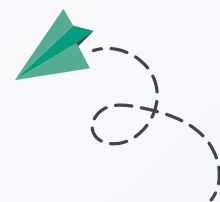
“Als ik in het ziekenhuis zeg dat ik een uitkering heb, zie ik hun gezicht veranderen.”

Khalid slaapt niet meer dan twee uurtjes per nacht. Dan begint alles pijn te doen en kan hij de slaap niet meer vatten. Het is de kanker in zijn lijf. Hij kreeg de diagnose vorig jaar en moet nu veel geld ophoesten voor medisch materiaal, waarvan hij maar een deel teruggestort krijgt. Hij moet ook spuitjes krijgen, die per stuk 50 euro kosten, en medicatie. *“Ik vraag telkens aan de arts of ik ze echt nodig heb. Als hij zegt dat het ook zonder kan, laat ik die medicatie vallen.”*

Hij had het voor zijn ziekte al niet breed, nadat het hotel waar hij jarenlang gewerkt had, failliet

was gegaan en hij geen nieuw werk had gevonden. Een keer per maand krijgt hij voedselhulp. Psychologisch weegt zijn situatie zwaar. *“Het is alsof je minder leeft. Je moet het loslaten, want anders huil je je graf in. Maar je voelt je geen mens meer. Voor alles moet je op je knieën smeken.”*

“Als ik in het ziekenhuis zeg dat ik een uitkering heb, zie ik hun gezicht veranderen. Je wordt gestigmatiseerd omdat je in die situatie zit. Ze roepen naar je. ‘Je moet hier niet zijn!’ Of ze spreken je bij de voornaam aan. Het gebruikelijke respect waarmee mensen elkaar aanspreken geldt blijkbaar niet voor ons. Arm zijn maakt van je toch geen slecht persoon? Het is de manier waarop je omgaat met die situatie die bepaalt wat voor iemand je bent.”

03.

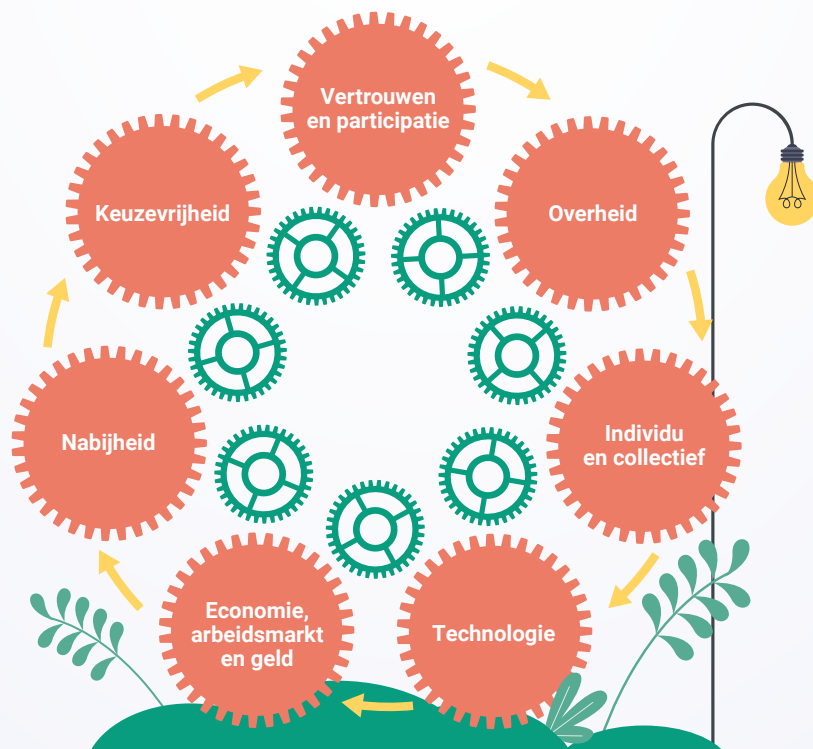
HET DEBAT OVER ARMOEDE VERBREDEN

Ongeacht de wereld in 2040, is het noodzakelijk om nu al na te denken over een robuust samenlevingsmodel. In een tijdperk van ingrijpende veranderingen die de realiteit zullen herscheppen, kan een nieuw maatschappelijk contract de weg vrijmaken voor een gemeenschap die doordeesemd is van wederzijdse betrokkenheid.

Dit contract kan geïsoleerde individuen omvormen tot burgers met rechten en verantwoordelijkheden, en zo een rechtvaardigere samenleving smeden. De ideeën hieronder zijn gebaseerd op de discussies over de scenario's en de uitdagingen door de twee reflectiegroepen. Het doel is om de contouren van zo'n nieuw maatschappelijk contract te tekenen. .

Doorheen het traject bepaalden we zeven werven waaraan vandaag al gewerkt moet worden, als

we tegen 2040 nieuwe breuklijnen van uitsluiting willen voorkomen:

Elke werf telt drie rubrieken:

- Een korte schets van context en perspectief, gebaseerd op de analyse door de denktankleden en de ervaringen van mensen in armoede. Het doel is niet om een uitgebreid rapport over armoede te presenteren, maar om specifieke kwesties die tijdens het traject opdoken te belichten.
- Een beknopte projectie naar 2040, gebaseerd op de belangrijkste aspecten van de ontwikkelde scenario's. Door deze projectie kregen de deelnemers beter inzicht in factoren die armoede verzwaren en de hefboomen voor verandering.

- In de rubriek 'Dialogoog en debat' formuleren we gerichte vragen over uiteenlopende onderwerpen om de dialoog te starten of voort te zetten.

De vragen zijn ontworpen om diepgaande debatten en reflecties aan te moedigen, en dienen als een expliciete uitnodiging voor beleidsmakers, eerstelijnsactoren en alle stakeholders die betrokken zijn bij armoedebestrijding.

Sommige vragen belichten structurele en systeemaspecten, terwijl andere gericht zijn op bescheiden initiatieven die de verbeelding kunnen prikkelen en innovatieve ideeën kunnen versnellen.

03.I. Vertrouwen en participatie

Context en perspectief

Vertrouwen als fundamentele pijler

In alle scenario's komt vertrouwen naar voren als een centraal element. Het speelt een essentiële rol, ook voor de personen in armoede. Het is het bindmiddel van een samenleving – het vertrouwen van de burgers in hun overheid en vice versa, en van burgers in elkaar. Het is het eerste waar we ons op moeten richten.

Om de metingen van vertrouwen in publieke instellingen te harmoniseren, definieert de OESO (Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling) vertrouwen als "het geloof van een persoon dat een andere persoon of een instelling zal handelen op een manier die consistent is met zijn/haar verwachtingen van positief

gedrag". Vijf factoren bepalen de mate waarin een samenleving vertrouwen heeft in haar instellingen: integriteit, responsiviteit, betrouwbaarheid, openheid en rechtvaardigheid.

Vertrouwen in de overheid is tegelijk fundamenteel en kwetsbaar. Het impliceert een sterke verbinding tussen burgers en hun politieke vertegenwoordigers, het gevoel gehoord te worden, niet achtergelaten te worden en, belangrijker nog, de hoop dat een betere toekomst mogelijk is. We hebben vertrouwen nodig om de complexe uitdagingen van vandaag en morgen aan te gaan. Het vertrouwen van burgers in hun overheid kan bovendien de uitvoering van het beleid zowel belemmeren als bevorderen. Het is tweerichtingsverkeer: effectieve instellingen wekken vertrouwen, maar vertrouwen maakt instellingen ook effectiever. Factoren zoals wantrouwen tegenover politieke figuren of scepsis over het vermogen om beleid te beïnvloeden werken op elkaar in,

waardoor het moeilijk is om een duidelijk causaal verband aan te wijzen.

Tot slot is vertrouwen tussen de verschillende groepen in een samenleving ook essentieel. Onder de voorwaarden van een (meestal impliciet) maatschappelijk contract leveren burgers wat van hun vrijheid in en krijgen ze daar van de overheid openbare dienstverlening voor terug. Dit creëert een gemeenschap die verenigd is door gedeelde belangen.

De groeiende polarisering vandaag brengt dit maatschappelijk contract aan het wankelen. Sommige groepen burgers voelen een onevenwicht en vinden dat anderen niet eerlijk bijdragen. Tegelijkertijd hebben andere groepen de indruk dat ze zelf achtergesteld worden en trekken ze de samenhang van het systeem in twijfel. Dit roept vragen op over de aard en de omvang van het gemeenschappelijk belang.

Vandaag de dag is het essentieel om deze dynamieken en de voortdurende ontwikkeling ervan te begrijpen, rekening houdend met verschillende perspectieven in de samenleving. Maar waar vinden we pluralistische ruimtes die door alle burgers als betrouwbaar worden ervaren in een steeds complexere en meer gepolariseerde context?

Participatie: invloed op het eigen lot en op dat van de gemeenschap

Participatie, opgevat als een manier om actie te ondernemen, om deel te nemen aan het politieke leven, maar in de eerste plaats toch vooral aan het leven van een gemeenschap, is een van de belangrijkste hefboomen om het vertrouwen te versterken. Participatie laat toe om je lot in eigen handen te nemen en te sturen in de richting die je wil, maar ook om een belangrijke partner te zijn in een maatschappelijk contract dat wederzijdse betrokkenheid vraagt.

Druk van alle kanten

“Je hebt het gevoel dat je als stont wordt behandeld. Waarom? Omdat ze je niet vertrouwen. Ze denken dat je een leugenaar bent. We moeten zelf bewijzen dat we niet liegen.”
‘Luierik.’ ‘Profiteur.’ ‘Gij krijgt gewoon alles.’ ‘Armoezaaiër.’ ‘Dwaas.’ ‘Ge zoudt beter gaan werken’. Dat zeggen ze. Als je armoede niet hebt meegemaakt, ga je het nooit begrijpen. Nooit. Toen het hier enkele jaren geleden kermis was, mochten we van het OCMW, als alleenstaande moeders, mee in de stoet, met een kar, voor 1 euro. ‘Zie ze daar lopen! Ze mogen ook mee’, hoorde ik mensen lachen. Het jaar nadien mocht heel de stad meedoen voor 1 euro. Ik kon het niet laten. ‘Zijn jullie hier ook? Allez.’ Ze kennen je niet en ze hebben hun oordeel al klaar. En dan moet je in de maatschappij komen? Ze interpreteren wat ze zien, maar ze denken niet aan de mens zelf.”

Uit deze citaten van deelnemers aan de focusgroepen blijkt dat vertrouwensrelaties vandaag in alle richtingen onder druk staan. Mensen in armoede hebben het gevoel dat ze hun integriteit moeten bewijzen tegenover verdachtmakingen en vooroordelen. Ze moeten telkens opnieuw bewijzen dat ze arm genoeg zijn om hulp te krijgen en 'onschuldig' genoeg om hulp te verdienen.

Ze voelen zich niet gehoord en zien vooral organisaties en overheden die ver af staan van hun realiteit en die over en niet met hen denken over hoe het anders kan. Deze individuele ervaringen benadrukken de kwetsbaarheid van dit vertrouwen vandaag en het gevoel van uitsluiting, en ze tonen hoe moeilijk het is om te voelen dat ook zij een speler zijn in deze samenleving.

Technologie wordt gezien als een deeltjesversneller van dit individuele en algemene wantrouwen. De verspreiding van georkestreerde en gepersonaliseerde propaganda op sociale media slaat ook in het echte leven een kloof tussen mensen. Fake news en complotdenken zetten het gemeenschappelijk draagvlak onder druk.

“Het is makkelijker om angst te zaaien bij mensen die financiële problemen hebben. Als je minder kansen hebt, is het soms makkelijker om iemand anders de schuld te geven, om één groot complot te zien.”

En in 2040?

In verschillende scenario's boert het vertrouwen verder achteruit, of dreigt het vooral binnen beperktere groepen te leven, die mogelijk tegenover elkaar komen te staan. Ook de mogelijkheid om actief deel te nemen aan de samenleving staat onder druk.

In een scenario als Polaris bijvoorbeeld, met een groeiende polarisatie, waarbij een samenleving een archipel wordt van eilanden, bestaat het risico dat gemeenschappen steeds meer geïsoleerd geraken van elkaar. Dialoog verdwijnt, solidariteit geldt alleen nog voor wie behoort tot de eigen groep. De welvaarts-kloof groeit.

Als we evolueren naar een 'Intramuros'-regime dat de grenzen dichtgooit, dreigen minderhe-

den zondebokken te worden voor een overheid die controle uitoefent via surveillance en zo de privacy en de individuele ontwikkeling van haar burgers schendt.

Onder een scenario als Brand International ervaren mensen die geen plaats vinden in deze wereld een andere vorm van vergetelheid. In deze wereld lopen degenen die de transitie naar duurzaamheid niet kunnen bijhouden of hun talenten niet kunnen ontwikkelen het risico hun plaats te verliezen en in de vergetelheid van onzekerheid te vallen.

Ongeacht het scenario vergroot het ontbreken van een netwerk het risico op armoede aanzienlijk.

Tot slot wordt technologie in vele scenario's gebruikt om participatie te stimuleren. Maar de illusie van participatie die digitale platformen creëren is geen match voor de behoefte van mensen om een echte partner te zijn in de dialoog over hun toekomst en die van de samenleving.

Dialogo en debat

Kwaliteit van informatie verhogen

De kwaliteit van informatie heeft directe invloed op de beslissingen van beleidsmakers en op de mate waarin deze beslissingen als legitiem worden beschouwd. Maar wat maakt informatie kwaliteitsvol? Bij armoedebestrijding zijn deelnemers van beide reflectiegroepen het erover eens dat naast de gebruikelijke criteria zoals betrouwbaarheid, nauwkeurigheid en relevantie, kwaliteitsvolle informatie ook de stem van mensen in armoede moet integreren. Dit is vooral belangrijk met het oog op het verbeteren van het beleid.

- Hoe kunnen we de gegevens en de kennis die bij vele organisaties en (openbare) instellingen zit beter benutten en verspreiden, zodat er een collectieve intelligentie ontstaat die de samenleving kan aanboren?
- Hoe kunnen we de vrije uitwisseling van kennis tussen organisaties vergemakkelijken om te vermijden dat kostbare tijd en middelen opgaan aan het heruitvinden van het warme water?

- Moeten we durven gaan naar volledig open marktplaatsen dan wel gradueel gemodelleerd op basis van de principes van creative commons, voor de vrije uitwisseling van kennis en ideeën?
- Kunnen we mechanismen bedenken waarmee burgers het initiatief kunnen nemen om planbureaus of denktanks in verschillende domeinen te raadplegen, en zo kennis op te bouwen die zorgt voor meer transparantie en geïnformeerde besluitvorming? Het doel is dan om deze instellingen aan te moedigen om hun kennisbasis te verbreden en transparanter te werken.
- Hoe leggen we beter de link tussen verworven kennis en de ontwikkeling van overheidsbeleid?
- Welke concrete maatregelen kunnen worden genomen om te zorgen voor meer transparantie bij de toewijzing van overheidsmiddelen en de evaluatie van resultaten?

Gelijke toegang tot informatie

Ongelijke toegang tot kennis en informatie verhindert het opnemen van rechten, het bemoeilijkt de persoonlijke situatie van mensen, het voedt geruchten en verstoort de link met de realiteit.

“Toen we trouwden, verloren we in één klap een hele reeks voordelen, omdat onze inkomens bij elkaar werden opgeteld. We dachten eraan om dan maar opnieuw te scheiden, om die rechten opnieuw te kunnen vragen, want we hebben dat geld nodig. Maar we riskeerden dan een controle wegens ‘schijnscheiding’ omdat we wel nog samenwoonden. We konden dan ook onze invaliditeitsuitkering verliezen. Waarom heeft niemand ons daarvoor gewaarschuwd? Waarom hadden wij die informatie niet? Een overheid gaat je dat niet vertellen ...”

- Moeten we ervan uitgaan dat het de verantwoordelijkheid van het individu is om de nodige informatie te vinden, of zijn er veilige plekken nodig – laagdrempelig, onpartijdig, zonder oordeel – om geverifieerde informatie op maat te vinden die aansluit bij hun persoonlijke situatie, zodat ze de samenleving vlotter kunnen navigeren en geen beslissingen nemen die achteraf nadelig blijken te zijn voor hen?
- Hoe kunnen we het onderzoek van onafhankelijke instellingen die strategische en politieke analyses maken, toegankelijker maken voor een breder publiek?

Goede praktijk

Een voorbeeld van een onafhankelijke organisatie die complexe informatie voor iedereen toegankelijk maakt is Greenfacts, dat internationale wetenschappelijke rapporten vertaalt voor een breder publiek. Er is ook EUMatrix, dat onpartijdige evaluaties aanbiedt die professionals en burgers nodig hebben in een functionele democratie op Europese schaal.

Stem in debat en beleid

Een beter begrip van armoede en leven in armoede zal waarschijnlijk de kwaliteit van de genomen maatregelen en het draagvlak ervoor verhogen.

- Kunnen we een verplichte armoedetoets voor elk beleidsinitiatief op elk niveau toepassen? Hoe kunnen we zo'n test algemeen invoeren, aan de hand van welke criteria ontwerpen we zo'n test?
- Kunnen overheden en organisaties mensen in armoede systematisch de kans geven om te reflecteren over hun ervaringen, bijvoorbeeld via een opleiding voor ervaringsdeskundigen, zodat ze op gelijke voet kunnen deelnemen aan adviesorganen en -commissies die het beleid informeren en mee sturen?
- Als die vertegenwoordiging er niet snel komt, kan dan een quotasysteem worden overwogen om dergelijke adviesplatformen representatiever te maken?

Erkenning voor participatie aan de samenleving

In de scenario's die er het best in slaagden om armoede terug te dringen, zoals Civica of Drive, bleek burgerparticipatie een sleutelement te zijn. Maar vandaag verhuult de focus op economische winst als symbool van succes een breder palet aan activiteiten die maatschappelijke waarde creëren maar minder zichtbaar zijn. Wie niet werkt, voelt zich minder erkend en gewaardeerd als burger.

- Is het mogelijk om andere modellen van governance te bedenken, zoals de modellen die zijn uitgewerkt in het kader van de commons in Gent voor het beleid, de strategie, en de plannen voor armoedebestrijding, waarbij nieuwe experimenten worden gestimuleerd die mensen in

armoede zowel in de positie van begunstigde als van changemaker plaatsen?

- Hoe kunnen we de verscheidenheid aan activiteiten die het maatschappelijk welzijn verhogen, erkennen en waarderen?
- Zouden we ons een op AI gebaseerd beloningssysteem kunnen voorstellen dat rekening houdt met ieders bijdrage?
- Kunnen dergelijke beloningssystemen de ongelijkheid nog versterken? Is het nodig om toezicht en begeleiding in te bouwen om te voorkomen dat burgers die vlotter hun weg vinden in dergelijke systemen, er meer voordeel uit halen dan kwetsbare burgers?

- Hoe kunnen we op een legitieme manier de discussie over plichten en rechten in evenwicht brengen in een samenleving waarin de polarisatie toeneemt?
- Kan het idee van een maatschappelijk contract worden beschouwd als een stimulans om armoede te zien als een gedeelde, zelfs collectieve verantwoordelijkheid?

Evenwicht tussen rechten en plichten

Elke burger heeft recht op werk en een fatsoenlijk inkomen, sociale bescherming, gezondheidszorg, behoorlijke huisvesting, een gezonde leefomgeving en op maatschappelijke en culturele participatie. Op dit moment zijn deze rechten echter niet voor iedereen vervuld.

03. II. Overheid

Context en perspectief

Overheden vandaag

Veel burgers kijken nog altijd in de eerste plaats naar de overheid om maatschappelijke uitdagingen aan te pakken, om de voorwaarden te scheppen voor een waardig leven. Het is de overheid op alle niveaus die vandaag het armoedebeleid uittekent en uitvoert, met hefboomen zoals arbeidsmarkt, huisvesting, onderwijs, gezondheidszorg.

Ze waakt over het sociaal vangnet voor wie het nodig heeft.

Dit maakt van armoedebestrijding een fundamenteel element in het maatschappelijk contract tussen burgers en overheid. Overheden kunnen de strijd tegen armoede voeren door middel van doortastend beleid, investeringen, wet- en regelgeving om rechten te garanderen en discriminatie te voorkomen, en door maatschappelijke attitudes en stereotypen die armoede bestendigen uit te dagen.

Belastingen vormen een cruciale hefboom voor de financiering van diverse domeinen, waaronder onderwijs, werkgelegenheid, sociale zekerheid, huisvesting, gezondheidszorg, en meer. Dit geldt in aanvulling op andere niet-financiële maatregelen zoals antidiscriminatiewetgeving.

Ook zonder een actieve rol van de overheid kan armoede bestreden worden, maar dit blijft niet zonder gevolgen voor de effectiviteit en de schaal van de inspanningen. Systemische ingrepen evenals ingrepen voor de bescherming van de rechten van kwetsbare groepen lopen, zonder de slagkracht van een overheid, een groter risico op mislukking.

De overheid heeft vele gezichten voor mensen in armoede. Dat van de OCMW-medewerker, de schooldirecteur, de gemeentebtenaar, de arbeidsbemiddelaar of elke andere persoon die met een instelling wordt gelijkgesteld (controleur van gas- en elektriciteitsverbruik, verzekeraar, werknemer in een ziekenfonds, enz.). Soms, noteerden we in de focusgroepen, is dat een behulpzaam gezicht dat met één ingreep een positief verschil maakt in hun leven. Vaker is dat de vertegenwoordiger van een overheid die ze ervaren als machteloos of weinig betrokken.

Net als de denktank stellen de bevroegde personen in armoede vast dat het sociale vangnet onder druk staat, dat er steeds meer voorwaarden worden gesteld voor hulp, dat het administratieve kluwen verstikt. Dat geldt ook voor de eerstelijnsdiensten die te veel aandacht moeten besteden aan administratie en te weinig tijd over hebben om verbinding te maken met de mensen die hulp vragen. Herverdelingsmechanismen haperen vaak, basisnoden worden niet altijd ingevuld. Overheden opereren in hokjes, terwijl het leven van mensen in armoede, met complexe problemen, niet in die hokjes past. In hun veelvuldige contacten met overheidsdiensten ervaren mensen in armoede veel frustratie, een frustratie die soms ook gedeeld wordt door de dienstverleners zelf.

“Het is veel zoeken en tegen gesloten deuren lopen. Als je een probleem hebt en je wil erover praten, hebben ze meteen een oordeel klaar. Ruimte om fouten te maken krijg je niet.”

“Ze sturen je van links naar rechts, ze vragen formulier A, maar om dat te bekomen moet je eerst formulier B invullen. En om dat aan te vragen heb je formulier C nodig, dat weer verwijst naar formulier A.”

“Maar je moet alles bewijzen. Je moet tonen wat uw inkomen is, en wat je uitgeeft, elke cent, en waaraan. Al die voorwaarden altijd. Dan zeggen ze dat je niet mag roken, want als je geld hebt om te roken heb je dat geld ook voor je kinderen. Waarom mogen zij zich daarmee bemoeien?”

En in 2040?

In de scenario's die de meeste hoop bieden dat armoede effectief bestreden wordt, is er telkens een sleutelrol weggelegd voor overheden. Een overheid met een sterke leidende rol in binnen- en buitenland, zoals in Drive; een overheid die het laken naar zich toetrekt om de uitwassen uit het systeem te spoelen en dan meer op de achtergrond treedt, een overheid die de verantwoordelijkheid van burgers en bedrijven faciliteert en daarvoor heldere en toegankelijke instrumenten aanreikt.

Minder goed vergaat het samenlevingen in de scenario's waar de overheid een onderaannemer is geworden van het (internationale) bedrijfsleven, zoals Brand International, of waar ze zich als sterk voordoet, maar in de feiten elke verantwoordelijkheid voor het welzijn van burgers die niet tot de eigen elite of de eigen groep behoren, heeft opgegeven, zoals in Intramuros, met het risico van een groeiend mattheuseffect.

Dialogoog en debat

Technocratie versus democratie?

De uitdagingen waar de wereld voor staat, vergen een krachtdadige overheid met een langetermijnvisie die niet bij de minste crisis de koers verlegt, zo blijkt uit vele scenario's. Een overheid die haar beleid ontwikkelt en stuurt op basis van data, bewijzen en feiten. Ze maakt komaf met goedbedoeld beleid dat niet goed wordt uitgevoerd omdat doelstellingen ondergeschikt worden gemaakt aan structuren.

- Worden grote uitdagingen zoals klimaat of migratie, die kansen kunnen bieden om armoede te bestrijden maar eveneens de solidariteit in samenlevingen kunnen uithollen, beter op een technocratische manier beheerd, op basis van gegevens, met name digitale gegevens, dan ideologisch benaderd? Hoe kunnen we ervoor zorgen dat mensen dergelijke benaderingen steunen?
- Is de strijd tegen armoede gebaat met een globale aanpak op het Europese niveau, door domeinen als gezondheidszorg, belastingen, pensioensystemen en onderwijs naar dat niveau te trekken?
- Hoe kan de overheid sociale vernieuwing die inspeelt op de maatschappelijke uitdagingen en sociale acties die armoede bestrijden, ondersteunen?

Moet het gezicht van de overheid een make-over krijgen?

De leden van beide reflectiegroepen hebben veel suggesties voor een overheid die de gebruiker centraal stelt.

- Hoe ontwerp je met de hulp van digitale toepassingen en AI een proactieve hulpverlening op maat van individuen?
- Is het mogelijk om via automatisering losse fragmenten dienstverlening te bundelen tot een integraal traject dat steek houdt voor de cliënt?
- Wordt voldoende gebruikgemaakt van API-Governance waarbij overheidsinstanties, hulporganisaties en andere stakeholders makkelijker gegevens kunnen uitwisselen, om behoeften op het spoor te komen, beter samen te werken en de effectiviteit van de ondersteuning grondiger te evalueren? Hoe kan het worden verbeterd?

- Is de mismatch tussen organisaties en mensen in armoede in grote mate het gevolg van de onderbezetting in deze diensten? Of wijst het ongenoegen op een dieper probleem met de rekrutering? Moeten de overheden op een andere manier werken aan een hr-management dat flexibelere medewerkers aantrekt die durven buiten de gebaande paden te treden, met een profiel en met vaardigheden die beter aansluiten bij de behoeften van mensen in armoede?

Goede praktijken

De Finse regering heeft bij de oprichting van het pensioengarantiesysteem de nodige informatie en een inschrijvingsformulier bezorgd aan een deel van de ouderen. Deze strategie had vooral impact op de oudste senioren en op ouderen die niet wisten of ze aan de vereisten voldeden om op dit stelsel een beroep te doen. In landen zoals België is gerichte informatie aan huishoudens die mogelijk in aanmerking komen voor sociale uitkeringen een effectieve strategie gebleken om de sociale bescherming te verhogen; de effecten van deze strategie blijken ook significant te zijn op de lange termijn. In het Verenigd Koninkrijk verstrekken Citizens Advice Bureaus informatie aan potentiële ontvangers.

Evenwicht tussen controle en vertrouwen

- Waar ligt het midden tussen effectieve controle op eventuele misbruiken van de hulpverlening, en vertrouwen in medeburgers?
- Hoe kunnen overheden actief zijn waar nodig, en zich afzijdig houden wanneer dit vereist is?
- Hoe kunnen we beter communiceren over de verhouding tussen de niet-opname van sociale rechten en de gevallen van sociale fraude, waarvan er in de perceptie te veel zijn?

“Voor voedselhulp of voor medische zorg tegen sociaal tarief bijvoorbeeld moet je elke keer weer een ton bewijzen aanleveren, een berg documenten invullen, een hele reeks personen spreken. En dat allemaal om te krijgen waar je gewoon, op basis van je inkomen, recht op hebt.”

Rol en verantwoordelijkheden van overheden

Is het realistisch om te kijken naar de overheid voor de vernieuwende en krachtdadige stappen die nodig zijn of komen dergelijke impulsen alleen vanuit bedrijven, burgers, het verenigingsleven, het nieuwe middenveld? Wie waakt in dat geval over gelijkwaardige toegang?

Experimenteeruimte en kennisdelen

- In welke mate moeten overheden regelluwe proeftuinen financieren?
- Moeten overheden via open-dataplatformen overheidsdata, kennis, informatie vrijgeven zodat ondernemende burgers daar op kunnen voortbouwen?

Basisdienstverlening

In verschillende scenario's zien we een overheid die de plicht om burgers voorzieningen als energie, onderwijs, water, gezondheidszorg en soms zelfs huisvesting te garanderen als een basistaak ziet, een onvervreemdbaar basispakket waar iedereen recht op heeft.

- Zijn er fiscale oplossingen denkbaar die gratis basisvoorzieningen voor alle burgers een haalbare kaart maken voor de openbare financiën?
- Moet de overheid kiezen voor een minimum-erfenis voor elke pasgeborene, die ieder mens een startkapitaal garandeert voor een waardig leven?
- Moeten mensen, vanaf een bepaald inkomen, meer betalen voor basisdienstverlening dan wie het minder breed heeft, bijvoorbeeld een doktersbezoek?
- Hoe kan de preventieve gemeenschapsgesichte geneeskunde van de wijkgezondheidscentra bevorderd worden, om het aantal mensen in armoede dat zich preventief laat behandelen te boosten en de medische kosten die verbonden zijn aan laattijdige medische zorg te beperken?

Wonen en onderwijs

Twee domeinen werden door de leden van beide reflectiegroepen aangehaald als essentieel in de bestrijding van armoede:

Wonen

- Kan de overheid de noodzakelijke reconversie van de bestaande bebouwde omgeving in functie van klimaatrobuuste steden aangrijpen om een sociaal rechtvaardige aanpak te ontwikkelen op schaal van wijken? Is dit een betere manier dan individuele subsidiëring van energiezuinigheid, ook om energiearmoede tegen te gaan?
- Hoe kunnen flexibele en collectieve vormen van huisvesting, worden gestimuleerd om de toegang tot kwaliteitsvolle woningen te verbeteren en deze te beschermen tegen speculatie?
- Moet het model van Housing First de norm worden voor de aanpak van (tijdelijke of dreigende) dakloosheid?

Onderwijs

- Hoe doorbreken we een onderwijssysteem dat vasthangt aan het oude industriële model, afgestemd op de arbeidsmarkt, in een wereld waarin die arbeidsmarkt door AI razendsnel verandert?
- Wordt onderwijs, opnieuw in die context, niet beter een plek voor een brede vorming, waarbij ook onderwijs en zorg sterker geïntegreerd zijn?
- Is het mogelijk om een onderwijs te bedenken dat het idee van een lange schoolse levensfase en daarmee ook de nadruk op (Belgische) diploma's loslaat?
- Hoe kunnen we mensen die zich maar moeilijk aanpassen aan de snelle veranderingen aan boord houden?

“Ik wil niet dat mijn kinderen moeten vechten elke dag zoals ik dat doe. Ze moeten de opleiding volgen die ze willen volgen. Worden wie je wil worden mag niet alleen iets zijn voor mensen met geld.”

“De buitenwereld beseft niet welke moeilijkheden wij (beleefd) hebben, net zomin als mensen weten welke kracht je nodig hebt om het elke dag opnieuw te redden met veel te weinig geld. Niemand erkent welke vaardigheden wij hebben.”

“Ik geloof dat je dat papier nodig hebt, omdat ze anders serieus met je voeten kunnen spelen. Maar het systeem onderwijs op zich, daar is werk aan. Ik heb het gevoel dat ik mijn tijd daar verpruts, dat ik niets nuttigs leer waar ik in het leven iets mee ben. Ik ken veel mensen zonder diploma. Die schoolbanken, dat lukt ons niet. Veel mensen die uit onze situatie komen zijn dat niet gewend, hele dagen op school zitten. Ik ben vier jaar niet naar school geweest.”

“Arm zijn is een fulltimejob.”

03.III. Individu en collectief

Context en perspectief

“Niet met de vinger wijzen”

De publieke perceptie schrijft armoede nog vaak toe aan individuele tekortkomingen, keuzes en individueel gedrag van mensen die leven in schaarste. Armoede wordt dan gezien als een individuele verantwoordelijkheid, en bredere structurele en contextuele factoren worden genegeerd. Dit individuele schuldmodel voedt de stigmatisering van mensen in armoede.

Hoewel individueel gedrag een rol kan spelen in het ontstaan of voortduren van armoede, hebben deelnemers aan de reflectiegroepen in de eerste plaats gekeken naar systemische factoren en naar intersectionaliteit – waarbij verschillende vormen van ongelijkheid als een deeltjesversneller op armoede inwerken – om de hardnekkigheid van dit maatschappelijk fenomeen te duiden.

Individen versterken via onderwijs en training, ze begeleiden op de arbeidsmarkt, individuele drempels naar gezondheidszorg of sociale hulpverlening verlagen, financiële geletterdheid bevorderen of hun netwerk versterken: deze aanpak vergt ook een bredere, collectieve verantwoordelijkheid. Het besef, zoals de Amerikaanse socioloog Matthew Desmond schrijft in *‘Poverty, by America’*, dat armoede betekent *“how some lives are made small so that others can grow”*.

Schaamte snijdt diep

In de focusgroepen van mensen in armoede bleek in welke mate ze zich met de vinger geweten voelen, zonder dat geprobeerd wordt om te begrijpen waarom ze zich in die situatie bevinden. De labels die ze opgeplakt krijgen snijden diep. Veel mensen in armoede gaven toe dat ze dat schuldgevoel over hun eigen situatie geïnternaliseerd hebben, dat ze zich schamen, dat ze zijn gaan geloven dat het allemaal hun eigen schuld

is. Ze hebben het gevoel dat ze zich voortdurend moeten verantwoorden en deze vernedering vreet aan hun zelfvertrouwen. Ze voelen zich geen deel van de gemeenschap.

“Je wordt als vuil behandeld. Waarom? Omdat ze je niet vertrouwen. We worden beschouwd als leugenaars. We moeten bewijzen dat we niet liegen. Het zou moeten zijn zoals in de rechtbank: het is niet aan mij om te bewijzen dat ik onschuldig ben, het is aan jou om te bewijzen dat ik schuldig ben.”

“Mensen denken dat het onze schuld is dat we leven in een woning van slechte kwaliteit. Dat dit gewoon bewijst dat wij niet inzitten met het welzijn van onze kinderen. Maar is het onze fout dat er te weinig degelijke sociale en andere woningen op de markt zijn die we kunnen betalen? Mensen denken zo ver niet na.”

“Het is een vicieuze cirkel: je neemt die beschuldigingen binnen, je schaamt je, en je gaat je nog meer terugtrekken.”

“Toen ik hier kwam (voedselbank, red.) vond ik dat zo geweldig dat ik me heb opgegeven als vrijwilliger. Dat is zo magnifiek, ik wil er iets voor terugdoen want als gezin zijn we daar enorm mee geholpen.”

En in 2040?

Zijn mensen in de eerste plaats individueel verantwoordelijk om voor zichzelf een plek te creëren in de wereld van morgen, door hard werken, doorzetten en aanpassen? Is de zorg voor medeburgers, zeker voor wie kwetsbaarder is, een collectieve verantwoordelijkheid die collectieve antwoorden vergt? Of is het mogelijk om deze ideologische tweespalt op een andere manier te doorbreken?

De onderzochte scenario's geven verschillende antwoorden op deze vragen.

Als lokale gemeenschappen aan de stuurknuppel zitten, zoals in Civica, dan zijn binnen de clusters solidariteit en gemeenschapszin de drijvende krachten, met burgerpanels, grassrootsorganisaties, ruilsystemen als tijdbanken en dienstenruil. Zo heeft iemand met minder middelen altijd toegang tot hulp en dienstverlening en kan hij/zij de eigen vaardigheden aanpreken om diensten te ruilen.

Of we gaan in de richting van gemeenschappen zoals Intramuros, in zichzelf gekeerd en gepolariseerd, waarbij alleen wie binnen de lijntjes van het regime kleurt of wie 'hier' geboren is tot de gemeenschap behoort. Op het eerste gezicht staan in deze wereld de gemeenschap en het gemeenschappelijk goed centraal, onder meer via de organisatie van burgerdienst. Maar wie dichter kijkt, ziet vooral een controlesysteem is met schijnsolidariteit. In die wereld kunnen armen van nu gecoöpteerd worden, maar vallen weer andere mensen, om andere redenen, buiten elk soort vangnet.

Aan het andere uiterste is er Brand International, waar dienstverlening geprivatiseerd is, mensen aangesproken worden als klant-werknemer, en het leven een aaneenschakeling van abonnementen is. De toegang tot en de kwaliteit van de dienstverlening hangt samen met wat je zelf kan inbrengen.

“Het bewustzijn van de problemen rond armoede moet worden vergroot. De hinder die gepaard gaat met deze situatie moet verminderd worden om het gesprek over dit onderwerp te vergemakkelijken. Iedereen moet zijn verantwoordelijkheid nemen. We moeten er eerst over praten en proactief zijn. Als we meer mensen kunnen

motiveren om zich meer in te zetten voor anderen en de samenleving, kunnen we in een betere wereld leven.”

Dialogoog en debat

Individueel versterken

In scenario's waar zelfredzaamheid en aanpassingsvermogen centraal staan, ligt de nadruk op het versterken van individuen, om zich een weg uit armoede te banen of uit de armoede te blijven. Enkele stemmen in de denktank gaan uit van een algemene verarming van de hele samenleving tegen 2040, met grote delen van de middenklasse bij wie de bodem uit het inkomen geslagen wordt onder druk van uitdagingen zoals AI. Ze pleiten voor het breed aanleren van copingmechanismen voor omgaan met verarming, omdat ze onvermijdelijk wordt.

- Kan meer doorgedreven coaching van mensen in armoede voor de keuzes die ze maken voor hun financiën, of als ouder een verschil maken? Is dit realistisch? Op welk niveau en met welke middelen?
- Hoe kan de last van de (digitale) administratie voor de eerste lijn verlicht worden?
- Hoe kunnen mensen die door opeenvolgende schokken of gebeurtenissen in de armoede beland zijn de ruimte krijgen om opnieuw vaste grond onder de voeten te krijgen en wat afstand te nemen, voor ze moeten beginnen aan een hele reeks stappen?
- Hoe kunnen we voorkomen dat dit soort begeleiding en coaching individuele schuld en schaamte vergroot?

Commons boosten

In verschillende scenario's krijgen commons, die vandaag nog relatief in de marge opereren, een veel meer doorslaggevende rol in de samenleving. Vanuit een idee van responsabilisering van de burger – of afstoten van verantwoordelijkheid en kostenbesparing door de overheid – zorgen ze voor gedeeld zelfbeheer, volgens innovatieve governance-modellen, samen met andere economische actoren. Ze hanteren vaak een logica van behoud en reproductie van resources, en vormen

een netwerk voor hulp en steun van wie binnen de commons actief is.

In theorie kan bijna elk aspect van het menselijk leven deel uitmaken van de commons, van energiebeheer tot collectieve huisvestingsgemeenschappen en hulpbronnen, in een utopische visie op gemeenschapsbeheer. Door toegang te geven tot voedsel, energie, water of middelen, kunnen gemeenschappelijke goederen de financiële last verminderen die deze basisvoorzieningen met zich meebrengen voor mensen in armoede.

Het beheer van commons kan nieuwe kansen bieden om kennis of banen te verwerven in een groenere, meer lokale economie. De netwerken die ontstaan kunnen mensen in armoede ondersteunen, bijvoorbeeld door solidariteitsfondsen of gemeenschappelijke diensten, ruimtes en infrastructuur, en zelfs toegang tot kwaliteitsvoeding volgens een alternatief bedrijfsmodel.

Gevraagd naar hun bedenkingen over de commons vandaag gaven leden uit de focusgroepen van mensen in armoede aan dat ze dit vooral een zaak van de hoger opgeleide middenklasse te vinden, waar een wederkerigheid wordt gevraagd die zij niet kunnen inbrengen.

- Hoe organiseer je een wederkerigheid in commons voor energie of huisvesting die niet louter financieel is, voornamelijk gebaseerd op vrijwilligerswerk waarvan mensen in armoede in de focusgroepen hebben getoond hoe belangrijk dat is voor maatschappelijke erkenning en sociale banden?
- Hoe zorg je ervoor dat alle leden van een gemeenschap betrokken kunnen worden bij het beslissingsproces in een commons?

Goede praktijken

Meer dan 500 commons in Gent en meer dan 100 in Brussel bieden mensen de kans om op een andere manier samen te leven, om te voorzien in hun essentiële behoeften volgens een zeer verschillende economische benadering, met name door hulpbronnen te delen, waardoor een hoger inkomen minder noodzakelijk is. De commons van Gent beheren samen vitale functies in de stad.

Er zijn nog inspirerende voorbeelden zoals Micro Factory, een Brussels collectief voor collaboratieve ambachtelijke productie. Meer dan 50 makers delen er ruimtes, zodat ze hun vaardigheden in hun vakgebied kunnen aanscherpen met anderen, terwijl ze hun productieruimte delen. Makers huurden voorheen individuele ruimtes van 100 tot 200m² als zelfstandige, nu delen ze 10m² per persoon. Dit verbetert hun levenskwaliteit; ze hebben bovendien minder inkomen nodig omdat ze geen leningen of dure ateliers moeten betalen.

Wie maakt deel uit van de gemeenschap?

Een aantal trends wordt als vanzelfsprekend beschouwd, ongeacht in welke wereld we ons in 2040 bevinden. De deelnemers aan de reflectiegroep zijn van mening dat dit bijvoorbeeld geldt voor klimaatverandering en de daaruit voortvloeiende toestroom van vluchtelingen, evenals voor migratie in het algemeen. In alle scenario's zoeken samenlevingen manieren om onze relatie met deze bevolkingsbewegingen anders vorm te geven. "Het Zuiden komt eraan", zoals een van de denktankleden het verwoordde.

In de focusgroepen klonk er bij een aantal mensen in armoede ongenoegen over de concurrentie die nu al aan de onderkant van de maatschappelijke ladder gecreëerd wordt, het gevoel ook dat er voor nieuwkomers meer ondersteuning is dan voor mensen in armoede. Ook denktankleden toonden zich bewust van die gevoeligheden.

Uit getuigenissen van nieuwkomers onder de leden van de focusgroepen bleek dan weer dat ze evenzeer verloren lopen, en een gebrek aan ondersteuning ervaren. Zonder papieren sta je buiten de gemeenschap, grenzen en officiële documenten bepalen de toegang tot rechten en plichten. De denktank legde de nadruk op het talent dat op deze manier verspild wordt, op een moment dat het in alle landen alle hensen aan dek is.

- Is een basispakket van rechten voor alle mensen ter wereld een oplossing, zodat iedereen overal ter wereld die rechten kan uitoefenen, en meteen kan beginnen bijdragen aan een samenleving?
- Kan telewerken mensen uit migratielanden de mogelijkheid geven om in eigen land te werken en zo migratie beperken? Is het zo mogelijk om deze mensen een degelijk inkomen te garanderen, en toch een nieuwe golf van delokalisering van beroepen – die nieuwe vormen van armoede zou creëren – te vermijden?
- Zijn meer bondgenootschappen en een coherenter globaal beleid mogelijk voor boeren die het financieel moeilijk hebben hier en in het globale Zuiden?
- Hoe kunnen we de nodige transitiefondsen creëren in het globale Noorden en het globale Zuiden?

“Elke mens heeft recht op een waardig bestaan. Voor vreemdelingen die uit oorlogsgebieden komen bouwen ze dorpen met containers. Waarom kan dat ook niet voor onze mensen? Dat doet zeer. Help iedereen. Ik heb niks tegen die mensen, maar het is niet juist. We moeten hetzelfde krijgen. We zitten te sukkelen en moeten wachten.”

“Die mensen hebben hun rechten en moeten hun rechten krijgen, maar dan is het voor iedereen, er moet geen onderscheid gemaakt worden.”

03.IV. Technologie

Context en perspectief

Beste der werelden

De richting van technologische veranderingen tussen nu en 2040 voorspellen was voor de denktank een onmogelijke klus, gezien de razende snelheid van deze ontwikkelingen. Op basis van de huidige tendensen valt te verwachten dat artificiële intelligentie en machinelere een nog hogere vaart zullen nemen, met steeds vernuftigere toepassingen in alle mogelijke domeinen, door systemen die steeds complexere beslissingen kunnen nemen.

De onwaarschijnlijke verwerkingssnelheid van quantum computing kan algoritmes steeds preciezer en performanter maken. De denktank hoopt dat dit overheden en organisaties kan helpen om noden op te sporen in domeinen als gezondheidszorg, onderwijs en energie-infrastructuur, gerichte interventies uit te werken en

de impact ervan in kaart te brengen. Vooruitgang in biotechnologie en genomotechnologie

kan uitmonden in medische zorg op maat, gene editing, straffere ziektepreventie en effectievere behandelingen.

Vele denktankleden vrezen evenwel ook de transformerende en disruptieve gevolgen voor economie en samenleving, en de onvermijdelijke impact op het voorkomen en het bestrijden van armoede. Technologie kan een krachtig instrument zijn, op voorwaarde dat gewaakt wordt over de eerlijke toegang voor iedereen en de digitale geletterdheid, dat nagedacht wordt over de ethische aspecten van het verregaande gebruik ervan, en dat er via regelgevende kaders voor gezorgd wordt dat de technologie de hele samenleving, en dus ook de meest kwetsbare groepen, ten goede komt.

In dit opzicht maakten enkele leden zich zorgen over een te grote concentratie van kennis, kapitaal en macht bij steenrijke *tech bro's* die deze technologieën in handen hebben.

Tweesnijdend zwaard

Voor de mensen in armoede die we hebben geraadpleegd in de focusgroepen was de discussie over de impact van technologie op hun levens vaak een ver-van-mijn-bed-show. Het idee dat in de (nabije) toekomst AI-gestuurde systemen bijvoorbeeld beslissen over hun recht op tegemoetkomingen, of hun traject op maat zouden uitstippelen, botste op gemengde gevoelens.

In de focusgroepen klonken bijvoorbeeld klachten over schuldbemiddelaars of maatschappelijk werkers die systematisch te laat waren met de betaling van leefgeld of tegemoetkoming, of over tegemoetkomingen waar ze recht op hadden, maar die ze niet kregen tenzij ze er zelf om vroegen. AI-gestuurde systemen zouden objectiever en effectiever kunnen handelen.

Maar dat computersystemen op basis van vastomlijnde criteria ja of nee zouden zeggen, was voor verschillende deelnemers meteen een reden om de voorkeur te geven aan menselijke bemiddelaars boven de "pseudo-objectiviteit" van dergelijke systemen. Meerdere deelnemers stonden wantrouwig tegenover technologie, en de macht die ze toebedeeld krijgt.

“Een mens heeft empathie, AI niet. Je kan pech hebben met je maatschappelijk assistent, maar ik zal altijd meer vertrouwen hebben in mensen dan in computers. Mensen kan je dingen uitleggen. Ik heb een leefloon, ook al werk ik, omdat ik niet voltijds kan werken door mijn studies of niet elke maand evenveel kan werken. Zo’n computer zegt dan: je hebt te veel inkomen om een tegemoetkoming te krijgen, geschrapt!”

“Toen ik jonger was, had ik problemen met de handelsrechtbank. Ik had toen gewild dat die idioot van een rechter vervangen werd door een machine. Dan had ik gewonnen, zoveel is zeker. Als mens kan je niet honderd procent objectief zijn. Er speelt altijd een zekere subjectiviteit mee, zeker in justitie. Maar nu ik er dieper over nadenk, verkies is de niet-objectiviteit van mensen boven de pseudo-objectiviteit van een machine. Ik wantrouw machines.”

“We hebben het gemerkt tijdens covid, hoe sommige mensen in armoede door de digitale kloof meer en meer geïsoleerd geraakt zijn. Maar er zijn ook andere mensen in armoede, zoals ik, die technologie een prioriteit vinden. Twee rekenin-

gen zal ik altijd betalen, koste wat kost: mijn huur en mijn internet. Ik heb liever een dak boven het hoofd en een raam op de wereld via het internet, om te leren en kansen te vinden.”

En in 2040?

Technologie is alomtegenwoordig in alle voorgestelde werelden. Technologie hertekent in vele scenario's de samenleving en haar evenwichten. Sommige benadrukken de mogelijkheid van een samenleving waarin de mens – bevrijd van geestdodend werk – zich kan concentreren op het sociaal weefsel versterken. In deze werelden zien we nieuwe soorten banen, organisaties, inkomens aan de horizon, een andere invulling van werk en leven. In andere scenario's kleurde de disruptie die deze “nieuwe Copernicaanse revolutie” brengt het beeld somberder in.

In verschillende werelden is technologie een instrument om complexe problemen aan te pakken. De impact van het grootschalig inzetten van technologie, op alle maatschappelijke domeinen, op armoede is wisselend. In werelden waar kennis en technologie geconcentreerd zijn in de handen van enkelen, neemt de digitale kloof toe, met als gevolg een groter aantal mensen dat niet profiteert van de vruchten van technologische ontwikkeling.

De denktankleden gingen soms ook uit van een groeiende polarisatie en een groeiend wantrouwen wanneer techreuzen technologie ontwerpen en inzetten om breuklijnen te verharderen, eerder dan mensen te verbinden. Er waren dan ook pleidooien voor internationale afspraken en regels voor disruptieve technologieën.

Maar de toegang tot kennis, via technologie, is in verschillende scenario's ook een springplank om mensen in armoede een steviger positie te geven. Onderwijs dat via nieuwe technologieën flexibeler, betaalbaarder en toegankelijker wordt, ook voor wie een minder evident parcours loopt. Technologie kan mensen ook in staat stellen om te 'leapfroggen': tekorten in vaardigheden of kennis – bijvoorbeeld omdat school niet wilde lukken voor jongeren die opgroeiden in armoede – te compenseren via AI, zodat ze op de arbeidsmarkt hun andere capaciteiten ten volle kunnen laten spelen.

Dialogoog en debat

Toegang tot de digitale schatkamer

In verschillende scenario's leidt het contrast tussen een wereld waarin mensen in armoede vlot toegang hebben tot kennis en technologie, en een wereld waarin de weg naar digitale geletterdheid en de toegang tot de weelde aan digitale tools en kennis versperd zijn, tot twee radicaal verschillende uitkomsten in de strijd tegen armoede.

- Moeten digitale tools een publieke voorziening worden om de toegang ervan voor alle burgers te garanderen?
- Moet er nagedacht worden over een rol, op grotere schaal, voor zogeheten gedecentraliseerde autonome organisaties, die technologie democratischer en transparanter kunnen maken, met de mogelijkheid van community governance?
- Zijn digitale coaches een hulpmiddel waarmee snel winst te boeken valt inzake digitale toegang en geletterdheid?

Vertrouwen

Uit de gesprekken met mensen in armoede bleek een duidelijk wantrouwen over beslissingen door technologiegestuurde systemen waartegen geen beroep mogelijk is. Het versterkt het gevoel van machteloosheid tegen een afstandelijke overheid die te weinig rekening houdt met wat zij nodig hebben en wat hen echt helpt. Ook binnen de denktank leefde het gevoel dat technologie toch vooral complementair moet blijven en de mens niet mag deresponsabiliseren.

- Kunnen we mechanismen bedenken om geautomatiseerde beslissingen geloofwaardig aan te vechten?
- Kunnen we bepalen waar menselijke interactie nodig is en een meerwaarde heeft, en voor wie, en waar een machine een evenwaardig alternatief is?
- Hoe de rechten (GDPR, privacy) van mensen in armoede versterken en toch de toekenning van hulp waar ze recht op hebben efficiënter maken?

Technologie ten dienste van beleid

De technologie is in verschillende gevallen ook een middel om beleidsmakers te dwingen om het beleid vorm te geven op basis van feiten en bewijzen. Dit kan hen helpen prioriteiten te stellen, middelen toe te wijzen en impact te evalueren, zodat ze beleid tijdig kunnen bijsturen of aanpassen. Het kan diensten professioneler, gebruikersvriendelijker en efficiënter maken.

- Moeten overheden simpelweg hun politieke werk laten leiden door technologische instrumenten?
- Zijn digital twins, waarbij processen in de echte wereld worden gereproduceerd in een digitaal model om maatregelen te simuleren en te testen, een hulp of een hindernis?
- Zijn er nadelen aan slimme contracten – zoals automatische beloningen of abonnementen die mensen ontlasten en ervoor zorgen dat ze snel krijgen waar ze recht op hebben? En welke waarborgen moeten daarbij voorzien worden?

Ethiek

- Moeten scholen, bedrijven of andere organisaties accepteren dat het ontbreken van bepaalde vaardigheden of competenties digitaal kan worden gecompenseerd zonder bestraffing?
- Hoe voorkomen we dat AI bestaande vooroordelen reproduceert of zelfs versterkt, bijvoorbeeld ten aanzien van mensen in armoedesituaties?
- Hoe kunnen de voordelen van de technologische revolutie eerlijker worden verdeeld?

03.V. Economie, arbeidsmarkt en geld

Context en perspectief

Armoede is multidimensionaal, maar in de eerste plaats is de scheidslijn tussen wie het is en wie het niet is, financieel. Het is vooral een gebrek aan geld. De economie is daarom een van de belangrijkste hefboomen in de strijd tegen armoede. Hoe wordt welvaart in een land gecreëerd? Waar zit de waarde? Waar verdienen burgers hun brood mee? Wie plukt de vruchten van deze rijkdom?

Deze economische overwegingen zijn belangrijk voor een maatschappelijk contract dat impliciet de rechten en de verantwoordelijkheden tussen burgers en hun overheid vastlegt. Economisch beleid bepaalt mee hoe het nationaal inkomen verdeeld wordt. Burgers verwachten een economisch beleid dat hen toelaat om in hun levensonderhoud te voorzien, dat hun kansen geeft en dat de koek eerlijk verdeelt.

Stress van schaarste

Hoe geraak je aan een deftig inkomen als je job geen leefbaar loon betaalt of als je ziekte- of werkloosheidsuitkering niet volstaat? Wat als je leefgeld bij een collectieve schuldenregeling mijlver ligt van wat je nodig hebt? Het zijn vragen die veel deelnemers aan de focusgroepen van mensen in armoede bezighouden. Hun hoofd wordt in beslag genomen door rekenen, tellen en afwegen, elke dag, de hele dag. Is er genoeg geld om alle rekeningen te betalen? Kunnen ze in de basisbehoeften voor zichzelf en hun gezin voorzien? De stress van de schaarste koloniseert hun hoofd. Verschillende deelnemers aan de focusgroepen kunnen (tijdelijk) niet werken. Ze voelen zich als minderwaardig weggezet in een samenleving die vaak hamert op de belangen van de 'hardwerkende burger'.

En in 2040?

Onder druk van de AI-revolutie en de transitie naar een klimaatbestendige samenleving wacht de economie grote schokken. Daar waren de leden van de denktank het over eens. In alle scenario's staan de circulaire economie – of de weigering van fictieve overheden om werk te maken van de transitie – en de impact van AI op waardecreatie en -verdeling centraal. Enkele leden vroegen zich af waar in de uitdagende context van de komende decennia nog rijkdom gecreëerd kan worden, en of er nog iets te verdelen zal vallen.

Wat gebeurt er als landen zich vastbijten in de transitie en het klimaatprobleem aangrijpen om de economie in een radicaal andere plooi te leggen? En wat gebeurt er als landen blijven aanmodderen met fossiele brandstoffen en de boot missen? Wat betekent dit voor burgers die in een kwetsbare situatie leven?

In scenario's als Globutopia en Civica groeien lokale ecosystemen in de buurt van circulaire grondstoffen. Door te dematerialiseren – het gebruik van grondstoffen in de maakindustrie zoveel mogelijk beperken – wordt minder over en weer gereden en rondgevoegen en dalen water- en energiegebruik. Overheden belonen die lokale en virtuele inbedding met fiscale voordelen.

In sommige scenario's worden mensen voor bedrijven inwisselbare fiches, die ze overal ter wereld inzetten naarmate het hen het beste uitkomt, zoals een economisch vreemdelingenlegioen'. Mensen strijden om goede banen via talentenmarkten, of ze zijn actief in arbeidspools van schaarse profielen, die bedrijven een boost geven door de kennis en ervaring die de poolmedewerkers op verschillende plaatsen opdoen. In deze scenario's is er weinig plaats voor mensen die geen doorgedreven kenniswerkers zijn of die geen netwerken hebben.

In andere scenario's zijn veel meer mensen dan vandaag aangewezen op meerdere hamburger-jobs (laagbetaalde jobs met weinig voordelen en carrièreperspectieven) om de eindjes aan elkaar te knopen, zoals in Polaris. Of wat met Drive, een wereld die een fraai gezicht presenteert met groene jobs, maar een minder fraaie achterkant verbergt, met werknemers die algoritmes trainen tegen een hongerloon of bij het opschonen van de historische vervuiling het vuile, slecht betaalde werk moeten opknappen.

Debat en dialoog

Alternatieve inkomens

Zowel in focusgroepen als in het panel kwam het idee van een universeel basisinkomen bovendrijven. Een inkomen dat onder alle omstandigheden de basisbehoeften dekt, geeft rust. Door het idee van een basisinkomen te poneren wordt komaf gemaakt met de veronderstelling dat nu en in de toekomst werk alleen mensen uit armoede haalt.

In vele van de werelden die het panel creëerden is sprake van een basisinkomen. Al vroegen sommige panelleden zich uitdrukkelijk af waar, in een wereld waarin iedereen maandelijks een bedrag op de rekening krijgt dat de basisbehoeften dekt, de prikkel om het beter te doen, om te groeien en te vernieuwen vandaan zal komen. Sommigen zien in ongelijkheid net een motor die mensen de motivatie geeft om zichzelf te onderscheiden. Bovendien maakten enkele panelleden zich zorgen over de betaalbaarheid van een universeel basisinkomen.

Ook andere vormen van alternatieve inkomens kwamen aan bod in de panels, zoals we al eerder zagen (zie *Vertrouwen*), bijvoorbeeld een combinatie van inkomen uit werk en maatschappelijke of milieubijdragen.

- Kan de huidige mentaliteit – waar moet het geld vandaan komen? – omgebogen worden in 'waar verdienen we dit terug?'
- Hoe vermijd je dat mensen bij de invoering van het universeel basisinkomen verloren lopen in hun eigen leven?

- Is het mogelijk om een maatschappelijk model te ontwikkelen dat het, net als bij de commons, mogelijk maakt om met minder rond te komen, terwijl het de gedeelde eigendom en de coproductie van een deel van de noodzakelijke vitale hulpbronnen bevordert?
- Welke lessen kunnen we trekken uit de eerste resultaten van de experimenten met de "Territoires Zéro Chômeurs Longue Durée" in Wallonië en Brussel?

“Een basisinkomen is een goed idee. Het hoeft niet luxueus te zijn. Als je meer wil, hef je je gat op. Maar dan hebben ook mensen die niet kunnen werken een deftig inkomen. Mij zou het rust geven. Dat is dan één ding minder waar ik over moet stressen. Ik moet dan niet de hele tijd rekenen hoeveel ik aan de kant moet houden voor het nieuwe semester. En ik moet dan niet de hele tijd bewijzen leveren aan het OCMW. Zelf zou ik blijven werken, ik zou blijven naar school gaan. Anderen gaan minder gemotiveerd zijn.”

“Een basisinkomen, daarmee betaal je je gas en elektriciteit en huishuur en het is al bijna op. Een basisinkomen is een verplichting om te gaan werken. Maar wat als je niet kan gaan werken? Wie niet kan werken is met een basisinkomen de klos. Het is een systeem op maat van wie het al goed heeft.”

“Ik zou een universeel basisinkomen invoeren: een onvoorwaardelijk basisinkomen voor iedereen, waarmee iedereen zijn eigen levenskeuzes kan maken. Of het nu gaat om werken voor meer inkomen, voor de kinderen zorgen, of zich inzetten voor vrijwilligerswerk ... Het zou ook voor de samenleving als geheel voordelig zijn.”

Arbeidsmarkt

Naargelang de openheid of de geslotenheid van de economie, de bereidheid om de transitie te omarmen en de mate waarin AI ten dienste staat van de mens in de alternatieve scenario's, creëerden de denktankleden een heel verschillend beeld van hoe de arbeidsmarkt er in de toekomst kan uitzien, en welke gevolgen dit kan hebben voor armoede.

- Waar liggen op een groene arbeidsmarkt de kansen voor mensen in armoede?
- Kan een nieuwe groene economie vermijden dat ook daar 'hamburgerjobs' ontstaan?

Maatschappelijke verantwoordelijkheid van bedrijven

- Kunnen bedrijven mee zorgen voor een sociaal vangnet voor werknemers die het financieel moeilijk hebben, bijvoorbeeld door interne microleningen te verschaffen?
- Zijn bedrijven verantwoordelijk voor het financieel welzijn van hun mensen, en hoe kan zo'n strategie eruitzien?

- Moeten bedrijven met het idee van 'shared value' naar een hogere versnelling schakelen, waarbij de winstgevendheid van een bedrijf samenhangt met het welzijn van de omgeving waarin het actief is?
- Zijn andere vormen van beheersstructuren voor bedrijven (coöperatief, collectief eigenaarschap, stakeholdersturing) meer op maat van een economie die een rechtvaardige verdeling centraal stelt?

Financiële instrumenten

Schulden zijn een oorzaak van armoede, maar ze zijn er ook een gevolg van. De helft van de dossiers voor een collectieve schuldenregeling gaat over overlevingsschulden – gaten in het huishoudbudget vullen met nieuwe gaten om basisbehoeften zoals de huur, de schoolkosten of de energierekening te betalen.

De focusgroepen wezen op de zware last die schulden leggen op vele gezinnen, op de invloed die deze berg soms heeft op hun perspectief voor de toekomst, en het effect op hun motivatie. Deelnemers getuigden over schulden als gevolg van kosten voor kinderen, waarbij de ex-partner zijn of haar deel niet betaalt, of over de moeilijkheden om het te redden met het leefgeld dat hun in een collectieve schuldenregeling wordt toegekend. In de denktank werd genoteerd hoe collectieve schuldenregelingen om die reden zwartwerk stimuleren.

In Globutopia is sprake van 'debt for ecosocial justice swaps', waarbij schulden tussen landen worden kwijtgescholden. Dit maakt middelen, energie en hoop vrij, en ruimte voor een langetermijnvisie en -aanpak.

- Zijn er voor zware schulden van individuele burgers soortgelijke kwijtscheldingsmechanismen denkbaar?
- Zijn er andere manieren mogelijk om de kosten van ouderschap te verdelen en te factureren – met bijvoorbeeld een rekening in twee delen, voor de twee ouders – om te vermijden dat één ouder alle kosten moet dragen?
- Moeten de meest kwetsbaren in de maatschappij beschermd worden tegen kredietverstrekkingen door deze financieringspraktijk bij wet in te perken, of zelfs te verbieden?

“Schulden kwijtschelden? Ik zou zeggen: halveren. Dan betalen mensen nog. Dan zijn ze hun eigenwaarde ook niet kwijt. Want wat doet schulden schrappen met de eigenwaarde? Ik ga niet naar de Voedselbank, ik ga naar de sociale kruidenier. Als ik naar de Voedselbank ga, voel ik me een profiteur. Bij de sociale kruidenier, ook al betaal je maar tien cent, kan ik zeggen: ‘yes, ik heb het gekocht’.”

“Als je een dak hebt en een basisinkomen, is dat een goed begin. Maar er komt zoveel meer bij kijken. Sommige mensen hebben zoveel schul-

den. Ze hebben geen motivatie meer want ze krijgen die schulden toch nooit weg. Je zou toch een deel moeten kunnen kwijtschelden, zodat ze gestimuleerd worden om toch door te gaan.”

“Ik zou de systemen voor financiële begeleiding verbeteren om mensen te leren hoe ze hun geld goed kunnen beheren en geen onverantwoorde aankopen te doen. Op dit moment kan een persoon met schulden persoonlijk failliet worden verklaard. Dit kost de samenleving veel geld, maar het weerhoudt die persoon er niet van om daarna opnieuw schulden aan te gaan.”

03. VI. Nabijheid

Context en perspectief

Nabijheid als structurele oplossing

Vraag ervaringsdeskundigen in de focusgroepen wat ze belangrijk vinden in hulpverlening, in dienstverlening, in contacten met medeburgers en het antwoord is: nabijheid. Ze ervaren zoveel afstand, fysiek en menselijk. Armoede zuigt de zuurstof uit hun netwerken en werpt onzichtbare barrières op die de weg naar (wederzijdse) hulp versperren. Armoede is afstand. Bij een structurele aanpak van armoede telt dus ook de vraag hoe je die afstand kan overbruggen.

De reflectiegroepen definiëren nabijheid in de eerste plaats als fysieke aanwezigheid, fysieke plekken in wijken waar mensen terechtkunnen, sterk

lokaal verankerde organisaties. Deze plekken en organisaties zitten bewoners op de huid, en kunnen daardoor proactief en flexibel inspelen op de behoeften omdat ze hen door en door kennen.

Deze buurtorganisaties nemen verschillende vormen aan. Het kan gaan om organische netwerken, op basis van autonomie en zelfhulp, waarbij de leden informeel samenwerken. Uit de focusgroepen kwamen verhalen over eigen informele netwerken die ze het liefst onder de radar houden.

Dankzij technologie kan nabijheid ook virtueel ingevuld worden. De digitale revolutie heeft ‘clans’ of ‘stammen’, uitgedoofd met de industriële revolutie, laten herrijzen in postindustriële vorm. Via *digital tribes*, die mensen van overal samenbrengen rond soortgelijke uitdagingen, hebben ze toegang tot de kennis, ideeën en ervaringen van gelijkgezinden wereldwijd.

Toch blijft het gevoel van afstand van mensen in armoede met de rest van de samenleving hardnekkig. Ondanks de inspanningen, ook van lotgenoten, om hen te bereiken, blijven rolluiken gesloten en deuren vergrendeld.

Dit isolement heeft vele mogelijke oorzaken. Het ontbreken van een netwerk, soms gecombineerd met een onvermogen om zich uit te drukken in een van de landstalen. Schaamte ook. Maar ook een leven in zogeheten 'witte zones', plekken die buiten de radar van publieke of private dienstverlening vallen. In achtergestelde stedelijke gebieden ontbreekt het vaak aan lokaal leiderschap. In landelijke gebieden bemoeilijkt de lage bevolkingsdichtheid communicatie en coördinatie. Gebrekkige toegang tot basisdiensten zoals onderwijs, gezondheidszorg en werk kan de armoedecyclus nog versterken.

Mooie parels maar geen ketting

Om dit isolement tegen te gaan, zijn er kleinschalige lokale initiatieven, toevluchtsoorden van warmte en veiligheid voor mensen die ze nodig hebben. Ze bieden hun een plek van waaruit ze samen knopen ontwarren en levens opnieuw in de sporen krijgen. Maar met enkele parels heb je nog geen ketting. Kleinschalige initiatieven zijn vaak nauw verbonden met de context waarin ze zijn ontstaan. Ze zijn moeilijk, zo niet onmogelijk, te repliceren.

En in 2040?

In een context zoals die van Intramuros ontstaan gemeenschappen uit noodzaak, omdat het vangnet alleen bestaat voor degenen die loyaal zijn aan het regime. Andere organisaties kunnen gestructureerder zijn, maar ze werken altijd van onderuit en betrekken de leden nauw bij de besluitvorming en de uitwerking van oplossingen.

Hoewel bepaalde aspecten van de technologie de leden van de denktank zorgen baren, is ze in veel van de scenario's toch vooral een troef. Een voorbeeld is de gezondheidszorg in Globotopia, waar het verlies van verbinding met openbare diensten die georganiseerd worden op een veel hoger niveau, wordt gecompenseerd door lokale zorg hubs op buurtniveau, die digitaal verbonden zijn met uitgebreide digitale expertise op afstand.

In verschillende scenario's krijgen burgers, uit principe of uit noodzaak, een actieve rol in de zorg voor elkaar. In de geografische clusters van Civica, op stads- of agglomeratieniveau, zijn gemeenschappen op basis van solidariteit, gemeenschapsgevoel, kennisuitwisseling en dienstverlening, met een sterke rol voor kmo's, een buffer tegen armoede, met scholen, burgerpanels en coöperaties centraal in de strijd tegen armoede.

Dialogoog en debat

Ruimte slimmer gebruiken

Ruimtelijke segregatie ontmoedigt mechanismen voor wederzijdse hulp.

- Hoe kunnen we de ruimte zo organiseren dat ontmoeting en nabijheid worden gestimuleerd, zeker in de steden die in de toekomst de spil van duurzaam wonen zijn?
- Hoe maak je wijken die vanzelf solidariteit inspireren?
- Hoe zorg je voor dienst- en hulpverlening op strategisch zichtbare en toegankelijke locaties?
- Kunnen we de 15-minutenstad, waarbij de essentiële functies (winkels, kantoren, scholen, gezondheidszorg, sport, cultuur en ontspanning) zich op 15 minuten wandelen of fietsen van de woonplaats bevinden, toepassen op zo'n manier dat ook minder kapitaalkrachtige groepen toegang hebben tot dit soort woonomgevingen?

Nabijheid door sociale diensten anders invullen

- Hoe kunnen we een nieuwe vorm van digitale nabijheid, bijvoorbeeld via virtuele assistenten of buddy's, verzoenen met het behoud van essentiële fysieke aanwezigheid in de dienstverlening?
- Kunnen lokale organisaties voor sociale of medische hulpverlening, die stevig verankerd zijn in de wijken, technologie gebruiken om verbinding te maken met gespecialiseerde expertise elders?
- Hoe zorgen we ervoor dat verschillende lokale spelers elkaar beter vinden, bijvoorbeeld op basis van het model van de *Wijkregisseurs* in Gent?
- Hoe kunnen we ondersteuning onder lotgenoten bevorderen?

Technologie ten dienste van nabijheid

- Hoe kunnen digitale toepassingen een prominentere rol spelen in de begeleiding van mensen in kwetsbare situaties?
- Kunnen digitale assistenten, naast menselijke partners, individuen op hun eigen tempo leiden naar lokale partners, onderwijs- en jobkansen, of medische en sociale diensten? Volstaat die

toeleiding om kwetsbare mensen ook echt op die plekken te krijgen?

Lokale bedrijven in de strijd tegen armoede

- Hoe kunnen lokale bedrijven aangemoedigd worden om actieve partners te worden in deze strijd, met name door voluit te kiezen voor een solidaire economie?
- In hoeverre kunnen we de volgende generatie inspireren om solidariteit te omarmen en elkaar te helpen, waarbij ze werk en overheidssteun als exclusieve hulpbronnen overstijgen?

“Ik zie steeds meer mensen, en dan vooral jongeren, die zich niet meer laten doen. Ze zetten alternatieve systemen op om diensten te ruilen, er is een solidaire economie die zich ontwikkelt. Ik heb zelf een eigenaar van een muziekwinkel geholpen en in ruil een instrument verkregen. Deze systemen bloeien vaak verdoken, maar ze kondigen een soort ‘zachte revolutie’ aan.”

“We moeten onze kinderen leren om als vrijwilliger actief te zijn, om elkaar te helpen en zich in groepjes uit de slag te trekken. Je kan niet meer alleen rekenen op arbeid, en ook op de overheid kan je niet steunen.”

“Tijdens hun opleiding leren sociale werkers dat ze afstand moeten houden van cliënten terwijl wij meer empathie, meer nabijheid willen. Het is vaak alsof ze in een ivoren toren leven. Een OCMW-medewerker dreigde er eens mee mijn kind te plaatsen omdat hij vond dat de kleren er te versleten uitzagen.”

03. VII. Keuzevrijheid

Context en perspectief

Armoede kan de keuzes en kansen van mensen beperken. Te weinig geld kan de toegang tot onderwijs, gezondheidszorg, degelijke huisvesting, gezonde voeding, cultuur versperren. Wie in armoede leeft kan daardoor niet altijd de keuzes maken voor een kwaliteitsvol leven voor zichzelf en hun gezin.

Zoals Nobelprijswinnaar Amartya Sen schrijft, is armoede niet alleen een gebrek aan geld, maar ook aan mogelijkheden om een leven te leiden dat zijzelf en anderen waardevol vinden. Het geeft mensen het gevoel geen controle en invloed te hebben over hun eigen leven.

Deze beperkingen hebben hun wortels in ongelijkheid en in een beleid dat deze ongelijkheid onvoldoende bestrijdt of ongewild verergert. Wie moeilijker toegang heeft tot (hogere) onderwijs, arbeidsmarkt, gezondheidszorg heeft minder ruimte om de eigen levensomstandigheden te verbeteren.

Op een macroniveau is er actie op grote schaal nodig om de grote uitdagingen van de komende decennia, de klimaatverandering voorop, en hun impact op alle burgers aan te pakken. Verschillende scenario's tonen dat sturing daarvoor noodzakelijk is. De noodzaak dwingt niet alleen tot keuzes maken, maar ook keuzes schrappen.

Keuzes onder druk

Hun kinderen die niet de opleiding kunnen kiezen die ze echt willen, omdat ze te duur is. Niet (tijdelijk) kunnen thuisblijven voor de kinderen, zoals tweeverdieners in de middenklasse dat kunnen, omdat er dan te weinig inkomen is. Verschillende deelnemers aan de focusgroepen gaven aan dat hun keuzes en mogelijkheden zwaar onder druk staan door een leven in armoede.

In het panel ervaren sommigen dan weer een gebrek aan keuzevrijheid om hier iets aan te doen.

“In mijn armoede heeft J. altijd de rijkdom. Hij moet alles kunnen. Maar zonder studiebeurs kan hij niet studeren. En dan gaat hij ofwel niets doen of achter de vuilniskar lopen. Niets tegen de mensen van de vuilniskar, hé (lacht). Maar dan graven we weer een nieuwe put.”

“Onlangs heb ik me naast een dakloze op straat op de grond gezet. Hij vroeg een biertje en ik heb dat betaald. Ik weet wat het is om op straat te leven. Ik weet hoe alcohol de honger wegneemt en de kou en de miserie. Een maatschappelijk assistent gaat zagen over dat pintje. Waarom heb je dat gekocht? Zij bepalen waar je recht op hebt, maar elke mens heeft recht op een waardig leven.”

En in 2040?

In het scenario Drive gaat de overheid het verst in haar langetermijnvisie wat de strijd tegen de klimaatverandering en de noodzaak voor een rechtvaardige transitie betreft. In Drive beperkt de overheid keuzes voor onderwijs en arbeidsmarkt of neemt ze zelfs helemaal weg.

Carrièrepaden die niet passen in het grotere plaatje van de overheid worden afgesneden, opleidingen die niet resulteren in ‘waardevolle’ beroepen die mee aan oplossingen kunnen werken voor de grote uitdagingen worden ingeperkt. Bepaalde sectoren en beroepen krijgen de wind in de rug, andere sneuvelen. Een samenleving met dergelijke directieve keuzes zorgt voor nieuwe breuklijnen: wie niet wil meedoen, belandt aan de rand en kan in armoede vervallen.

In andere scenario's wordt keuzevrijheid op een andere manier ingeperkt: je schikken naar het regime of in de marge belanden, zoals in Polaris, of meedeinen op de golven van de economische en technologische reuzen in Brand International, zonder dat je zelf enige (democratische) controle hebt op de richting die het uitgaat.

Voor Phoenix, een wereld met een absoluut geloof in de maakbaarheid van de mens door de technologische biomedische mogelijkheden en de subsidiëring van behandelingen, waardoor de capaciteiten en de kenmerken van mensen beïnvloed kunnen worden, is armoede - bijvoorbeeld door een chronische ziekte - dan weer bijna iets waarvoor je zelf 'kiest' omdat je niet aan jezelf laat sleutelen.

Dialogoog en debat

- Moeten bepaalde regels worden versoepeld of bepaalde mechanismen worden geschapen zodat burgers die verder willen gaan in hun milieu-engagement, de mogelijkheid hebben dit te doen? Zou iemand uit de middenklasse meer moeten kunnen betalen voor dienstencheques als hij dat wil? Of zijn zonnepanelen verhuren aan een buurman die niet in staat is deze aan te kopen?
- Moeten burgerinitiatieven op het vlak van huisvesting, energie, voeding, onderwijs, meer regelruimte kunnen genieten?
- Kunnen overheden krachtig ingrijpen en tussenkomen in de keuzes van mensen op plaatsen waar er een acuut tekort is aan betaalbare huisvesting, bijvoorbeeld door studenten die in de buurt van een universiteitsstad wonen, te verbieden een studentenwoning te nemen? Moeten ze de keuzes van sommigen beperken om de mogelijkheden voor anderen te vergroten?
- Is het aan de overheid om ervoor te zorgen dat alle burgers een gelijke kans hebben om beslissingen te nemen voor hun leven zoals thuisblijven voor de kinderen?

04

CONCLUSIE

In deze toekomstverkenning, geïnspireerd door zeven uiteenlopende scenario's verkenden de leden van de denktank en de focusgroep nieuwe kaders voor het aanpakken van armoede. Door zich een samenleving voor te stellen die ingrijpende sociaaleconomische, ecologische, technologische, politieke en culturele veranderingen ondergaat ontstond het idee voor een nieuw maatschappelijk contract. Dit contract, gestoeld op de idee van een solidaire en betrokken gemeenschap, brengt volgende sleutelboodschappen met zich mee:

Technologie op mensenmaat

Technologie is een constante in alle toekomstscenari'o's van Horizon 2040 en wordt voornamelijk gezien als een troef. Mits goed gereguleerd en ethisch ingezet, kan technologie complexe problemen aanpakken en de samenleving ten goede komen. Toch ervaren mensen in armoede technologie vaak als een ver-van-hun-bedshow en wantrouwen zij AI-gestuurde systemen. Die argwaan benadrukt de noodzaak om technologie op maat van de mens te houden. Cruciaal is echter dat we als samenleving een fundamenteel debat voeren over welke zaken we digitaal laten verlopen en welke aspecten van ons leven we nadrukkelijk menselijk willen houden.

Vertrouwen is daarbij essentieel, en participatie is de sleutel om dat vertrouwen te versterken. Scenario's die erin slagen armoede effectief terug te dringen, zetten burgerparticipatie centraal. Bovendien kan technologie de effectiviteit van beleid vergroten, met name door eerstelijnsdiensten te verlossen van administratieve lasten en de bijbehorende druk.

Naar een nieuwe definitie van werk

De technologische en klimaatrevolutie veroorzaken grote veranderingen op de arbeidsmarkt, waardoor een nieuwe definitie van werk noodzakelijk is. Dit omvat een mix van inkomen uit werk en maatschappelijke of milieubijdragen. Een belangrijke vraag is of de huidige mentaliteit van "waar moet het geld vandaan komen?" kan worden omgebogen naar "waar verdienen we dit terug?". De circulaire economie staat centraal in alle scenario's, en alternatieve inkomensmodellen worden verkend. Commons, gebaseerd op gedeeld beheer, bieden kansen voor een groene en lokale economie. Echter, uit focusgroepen blijkt dat commons momenteel vooral door de hoger opgeleide middenklasse worden gedragen. Dat vraagt wederkerigheid die mensen in armoede moeilijk kunnen bieden.

Daarnaast wordt de rol van bedrijven in de strijd tegen armoede verkend. Kunnen bedrijven een sociaal vangnet bieden voor werknemers in financiële nood, bijvoorbeeld door interne micro-leningen?

Bruggen slaan, reëel en virtueel

Nabijheid is cruciaal in hulpverlening, maar voor mensen in armoede vertaalt dit zich vaak in afstand, zowel fysiek als sociaal. Armoede legt onzichtbare barrières op die wederzijdse hulp bemoeilijken en zuigt de zuurstof uit sociale netwerken. Bij een duurzame aanpak van armoede is het dus van groot belang om te onderzoeken hoe deze afstand overbrugd kan worden.

Nabijheid betekent ook fysieke aanwezigheid in wijken en een sterk verankerde gemeenschap, waar lokale organisaties proactief inspelen op de behoeften. Virtuele nabijheid via digitalisering en burgerinitiatieven biedt kansen voor gemeenschapsopbouw. Lokale gemeenschappen kunnen fungeren als broeinesten voor solidariteit, kennisuitwisseling en dienstverlening, waarbij burgers actief bijdragen aan elkaars welzijn.

Deze inzichten zijn geen vastgespijkerde waarheden, maar eerder bouwstenen die tijdens de gesprekken naar voren kwamen. Ze vormen een startpunt voor het verbreden van een maatschappelijk debat over de samenleving van de toekomst, rekening houdend met mensen in armoede. Idealiter wordt dit debat breed gevoerd en kijken we met een disruptieve blik naar manieren om armoede te bestrijden. Dit rapport nodigt uit tot verdere discussie en experimenten. Door gezamenlijke inspanningen hopen we nieuwe horizonten te verkennen en samen te werken aan een toekomst die rechtvaardiger is voor iedereen. We danken alvast nogmaals de leden van de denktank en de focusgroep voor hun inzet, betrokkenheid en hun wens om een eerste aanzet te geven aan deze maatschappelijke toekomstvisie.

De Koning Boudewijnstichting

COLOFON

Horizon 2040: Toekomstverkenning rond armoede in België

Cette publication est également disponible en français sous le titre : « HORIZON 2040 : Exercice prospectif sur la pauvreté en Belgique ».

Een uitgave van de Koning Boudewijnstichting
Brederodestraat 21, 1000 Brussel

Ervaringsdeskundigen

Alain Battifoy

Saartje Bayou

Esmerey Bruneel

Vanessa Denblijden

Katelijne de With

Luigi Guerra

Thierry Gybels

René Kienhuis

Lisette Lernons

Isabelle Mathy

Patrice Mazy

Wendy Rassaert

Tania Vanbavinckhove

Willem van der Net

Patricia Van Deyck

Ook dank aan alle ervaringsdeskundigen die anoniem wensen te blijven

Multidisciplinaire denktank, functies op oktober 2023

Nadia Aimé – *Specialist Cybersecurity bij Microsoft*

Emmanuel Bawin – *Algemeen Directeur van Les Petits Riens*

Emel Bergsoj – *Coördinator van de Waalse Federatie van Geestelijke Gezondheidsdiensten (FeWaSSM)*

Julien Blanchez – *Digital Sovereignty Program Lead bij Google*

Bruno Colmant – *Ph.D. (ULB, UCLouvain, Vlerick Business School) en Lid van de Koninklijke Academie van België*

Lorraine de Fierlant – *Schepen van Economische Dynamisering, Handelaars en Ondernemers, Personeelszaken in Schaarbeek*

Liesbeth Driesen – *Directeur Werkgeversdiensten bij de Brusselse Gewestelijke Dienst voor Arbeidsbemiddeling (Actiris)*

Mario Fleurinck – *Oprichter van InnoCrowd*

Majd Khalifeh – *Journalist, Documentairemaker,*

Publiek spreker, Media trainer, Media consultant

*Askim Kintziger – Hoofd Diversiteit & Inclusie en
Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen bij
Cronos Groep, oprichter van Meraki*

*Karel Lootens – Medeoprichter en bezieler van
Wooncoop*

*Emmanuel Mossay – Directeur Onderzoek &
Innovatie bij EcoRes / Expert Circulaire Economie
/ Gastprofessor (UCLouvain - UNamur - Henallux
- EPHEC)*

*Florence Rizzo – Medeoprichter en Codirecteur
van SynLab*

*Marianne Streel – Voorzitter van de Waalse
Federatie van Landbouw*

*Els Vervloesem – Architect, master in human
settlements en doctor in stedenbouw*

Projectteam

Toekomstverkenningmethode en begeleiding van de multidisciplinaire denktank

Nicole Rijkens, Pantopicon

Nik Baerten, Pantopicon

Toekomstverkenningmethode en begeleiding van de Ervaringsdeskundigen, redactionele steun

Isa Van Dorsselaer

Aubry Touriel

Patrick Verstuylt

Grafische vormgeving en lay-out

Stefan David

Projectteam Koning Boudewijnstichting

Françoise Pissart, *Director*

Brigitte Duvieusart, *Head of Strategy &
Knowledge*

Caroline George, *Head of Program*

Zoë Kalala, *Project Coordinator*

Quentin Martens, *Senior Project Coordinator*

Numi Van Beek, *Project & Knowledge Manager*

Delphine Saudoyer, *Project & Knowledge Manager*

Bestelnummer: 3981

Wettelijk depot: D/2893/2024/21

December 2024

Met de steun van de Nationale Loterij.

